

Inleiding: Najaar 2023

Mijn vader heeft tijdens de tweede wereldoorlog een dagboek bijgehouden. Dit dagboek heeft mijn hele leven op vele momenten een rol gespeeld. Ik ben de jongste uit een gezin van 4 kinderen en mijn vader, geboren en getogen in Rotterdam-Hillegersberg, was 25 jaar toen de oorlog begon op 10 mei 1940. Gedurende zijn hele leven was het moeilijk om over dit dagboek te praten. De dodenherdenkingen op 4 mei werd nooit overgeslagen en altijd herdacht met 2' stilte en de vlag halfstok.

Een enkele keer werd er door hem over gesproken maar eigenlijk was het vaker een mededeling, zoals in 1989 toen medewerkers van de VPRO een radio-documentaire maakten. De reportage heette " het spoor terug" over vergeten of weggemoffelde zaken; ooggetuigen vertellen over de razzia in Rotterdam en de dwangarbeid aan de ¹Westwall.

Ik heb jaren geleden wel " het spoor" van de VPRO beluisterd, met ook de stemmen van mijn vader en moeder maar toch kon ik niet alles begrijpen.

Een kleinkind van mijn vader heeft nog het dagboek gelezen om een scriptie te maken voor haar vwo-vak geschiedenis. Een ander kleinkind heeft ook een bespreking gehouden in zijn middelbare schoolklas. Verder kreeg ik alleen mee dat, na de dwangarbeid, mijn vader voor zijn toekomstige vrouw (mijn moeder) en zijn familie bijna niet meer te herkennen was omdat hij veel was afgevallen en scheel keek. De interesse van mijn vader in de sterrenhemel was groot en ik begreep dat hij, tijdens het teruglopen in de oorlog naar huis in het donker, de sterren hem richting gaven. Toch was er in die tijd voor mij en hem geen mogelijkheid om over de inhoud van zijn dagboek te praten. Dwangarbeid werd niet begrepen. Mijn vader overleed op 76-jarige leeftijd in 1991

In 2008 jaar kreeg ik van mijn moeder " het dagboek" dat eigenlijk bestaat uit 5 schriften vol geschreven door mijn vader. Daarna ben ik begonnen en heb deel 1 en 2 uitgetypt en afgedrukt. Mijn moeder en broer en zussen hebben het gelezen en hoopten dat ook spoedige de andere delen zouden verschijnen.

In 2015 heb ik, samen met mijn beide zussen, de herdenking van de Razzia bij het Feijenoord stadion bijgewoond met een indrukwekkende speech van burgemeester Aboutaleb en een verhaal van Hugo Borst over Bob Verheijden, kunstenaar en razziaslachtoffer.

Door allerlei omstandigheden ben ik in 2020 weer begonnen met deel 3 (juni1942) te gaan overtypen. Het is echter nog zo complex en zijn handschrift is wel mooi maar door afkortingen en met veel wereldgeschiedenis verweven, dat ik dit toch weer terzijde heb gelegd.

¹ De **Westwall** was een Duitse verdedigingslinie die vlak voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog werd gebouwd en loopt van Kleef, aan de Nederlandse grens, tot aan de Zwitserse grens. De Westwall was een aaneenschakeling van (ondergrondse) bunkers, betonnen, tankversperringen, mitrailleursnesten, prikkeldraadversperringen en mijnen-velden. De Westwall werd gebouwd tussen 1936 en 1945 in opdracht van Adolf Hitler. De leiding van de werken werd toevertrouwd aan ingenieur Fritz Todt.

In augustus 2023 is mijn oudste zus met haar man naar kamp Amersfoort geweest. Voorafgaande aan dit bezoek is zij begonnen met het lezen en uittypen van het dagboek van de Razzia tot aan kamp Amersfoort. Tijdens dat bezoek bleek dat Jan Mosheuvel niet geregistreerd was, terwijl hij hier toch vijf dagen door heeft gebracht. Aanvullende informatie wordt nog naar Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort (werkgroep documentatie) toegestuurd.

Op 10 november 2023 ben ik aanwezig geweest bij de onthulling van het Razzia Monument Rotterdam, wat heel indrukwekkend was. Ook mijn broer en zussen hebben de uitzending van de onthulling gezien en samen met mijn 93-jarige tante, het zusje van mijn vader (zij was 14 jaar tijdens de razzia), heb ik deze reportage bekeken en herinneringen opgehaald.

Samen met mijn oudste zus Marij zijn we begonnen aan het laatste deel van het dagboek, het persoonlijke verhaal wat begint op 10-11-1944 tijdens de Razzia in Rotterdam. Ik alles voorgelezen en zij kon daarna uittypen. Ook kregen we veel support van mijn broer Hans en mijn zus Annemiek.

Ook mijn moeder Wies en tante Ria hebben ons jaren geleden geïnformeerd over de hongertocht die zij samenliepen vanuit Rotterdam naar Deventer in januari 1945.

Mijn vader (30-09-1914) heeft een gedeelte van zijn dagboek geschreven na zijn terugkeer in april 1945 aan de hand van aantekeningen, die hij op vele kleine papiertjes bijhield. Ook had hij een ontzettend goed geheugen en kon zeer gedetailleerd alles daarna opschrijven.

Voor mijzelf en anderen vond ik het fijn om deze indrukwekkende periode van mijn ouders in beeld te krijgen. Tijdens het lezen en overtypen konden we gebruik maken Wikipedia, van Google Maps en van de onlangs opengestelde archieven over Dwangarbeid van het Nationaal Archief. Ook het Arolsen archief werd op advies van het Nationaal archief geraadpleegd.

De vele gescande documenten, gaven nog steeds nieuwe informatie, ook over een broer van mijn vader Adri Mosheuvel (25-01-1917) die wel opgepakt was tijdens de Razzia maar toch op slinkse wijze wist te ontkomen en onder te duiken.

Het hele handgeschreven dagboek is gescand en terug te vinden bij het NIOD (Jan Mosheuvel 1914-1991).

10-november 1944

Vandaag zou ik voor kantoor naar Nieuwerkerk gaan; eerst de radio om 6.45 en 7uur nog even, daarna wordt er gebeld en het onderstaand bevel door soldaten overhandigd.

Ik lees dit vlug en roep naar boven, dat ik vanavond niet thuiskom. Ik wil in Nieuwerkerk blijven, de straat is vol patrouillerende Duitse soldaten, doch al op de Molenlaan word ik vastgehouden en moet wachten bij het trameinde. De tram rijdt niet, er komen teleurgestelde tramreizigers die weer naar huis gaan er komen ook bepakte mannen; ik heb niets bij me dan kantoorpapieren, die ik iemand thuis laat brengen, zo dat ze weten dat ik niet ver gekomen ben. Na een paar uur wachten is het groepje mannen aangegroeid en worden we naar Lommerrijk gebracht. Het is een ware uittocht. In de grote zaal staat een hoge Duitse officier te brullen; er wordt uitgezocht wie vrijgesteld is, dat zijn er eg weinig.

We proberen te raden waar we heen meten en voor hoe lang? Moerdijk, IJssellinie of is het vlak bij Rotterdam. Als ik eindelijk de zaal uitga, zie ik Adri erin komen; ook buiten is het weer lang wachten; het loopt al tegen 2 uur. Vader en later Wies met Ria komen laarzen brengen en een zak met het aller nodigste brengen dan gaan we weer op pad, uitgeleide gedaan door de duizenden achterblijvenden. Helaas zie ik vader en moeder niet meer. Ik neem afscheid van Wies en Ria en dan gaat het via Terbregge naar richting Nieuwerkerk. We verlaten Rotterdam, voor hoe lang? En hoe zullen we het terugzien? Ik kom dan toch in Nieuwerkerk maar anders dat ik me het voorgesteld; ik kijk tevergeefs naar Adri uit. Ik hoop dat we door Gouda gaan, dan probeer ik bij Ber (=neef) of zo me te drukken. Het is eindeloos gesjok, stilstaan en lopen door de regen en plassen. Maar vóór Gouda slaan we linksaf en komen we tenslotte in de grote Dobbelmanfabriek in Waddinxveen. De eersten weten stro te bemachtigen. De grote fabriekshal heeft geen licht, men behelpt zich met kaarsjes. Ik trek mijn natte en kousen en schoenen uit. Het is er koud, om 12u middernacht wordt er geroepen; Soep en na wat vechten, weet ik een flink pannetje goede warme soep te bemachtigen. Eindelijk komt er dan rust en slaap ik enige uren.

11 november 1944

Al om 5u wakker, ik heb erg pijnlijke voeten en trek de hoge laarzen aan na een pleister op de hiel te hebben geplakt. Er wordt koffie uitgedeeld en later 2 grote broden, voor hoelang? Dat zeggen ze niet. De bevolking van Waddinxveen werpt ons het een en ander toe, appels, peen etc. Er leven toch nog mensen met je mee, wat je goed doet. Waarheen? Men zegt Utrecht; beroerd, dat ik toch nog verschillende kleinigheden had willen hebben, doch de zak is me toch al zwaar genoeg. Bij kaarslicht heb ik vanmorgen en briefje naar Hillegersberg geschreven, dat ik aan een der vele begeleidende fietssters meegeef. Eindeloos lang is de weg, soms moeten we langs de weg nog dekking zoeken voor rondcirkelende vliegtuigen er liggen uitgebrande auto's, terwijl bij Woerden het spoorwegviaduct gebomd is; daar is een Rode Kruispost, mijn voeten moeten worden verzorgd, ik doe mijn gewone schoenen aan, op die laarzen kan ik niet meer vooruit, korte tijd gaat het beter; iemand op klompen leen ik de zware laarzen. Tegen 6u is het lang stilstaan in regenweer, het wordt donker de mensen moeten mij ondersteunen dragen mijn zak; ik zie nauwelijks iets maar je moet verder. Laat komen we Utrecht binnen. Het zoeken in de verlaten stad, vermoedelijk naar Jaarbeursgebouw, doch weer verder en terug. Eindelijk, het is halfelf komen we in het Tivoligebouw, verwarmd, verlicht, stromend water voldoende houtskool. Rode Kruis zusters die de talloze kapotte voeten verzorgen, we liepen erg om. Tegen middernacht wordt er weer warm eten (zuurkool met spek) uitgereikt. Onder vochtige dekens en in natte kleren probeer ik wat te gaan slapen.

12 november 1944

Zondagmorgen. Aanvankelijk denken we dat we heden hier blijven, doch dan (het loopt al tegen 12u) wordt er gecommandeerd; alles gereed maken. Was ik maar met mijn kapotte voet achter kunnen blijven. Buiten zorgt de Utrechtse bevolking voor appels, schrijfpapier, rookwaren etc., zelfs krijg ik een flesje melk. De bevolking doet zelfs haar best mannen de huizen in te helpen. Er moeten er al heel wat zijn verdwenen. Dan gaat het weer langzaam op pad, richting Amersfoort langs vele uitgebrande villa's bereiken we tenslotte het beruchte kamp. Het grootste deel van de weg deed ik op een fiets van een Rotterdams meisje en later

op een wagen. Een ons begeleidend Duitse militair waarschuwt ons al, dat het in het kamp streng toegaat. We moeten in het gelid staan, 3 aan 3, er worden al rake klappen uitgedeeld, bedreigd met opsluiting in de bunker. We zien de eerste kaalgeknipte gevangenen achter het hoge prikkeldraad. Waar zijn we toch beland? Afschuwelijk die hoge uitkijkposten, waaruit 's avonds over de barakken met zoeklichten en machinegeweren wordt gewaakt. We worden in een barak ondergebracht en maken kennis met wat gevangenen. Er is een speciale barak voor wassen en wc's. Het kampeten is weinig en slecht; rokerij hoort er niet bij.

13 november 1944

Het is de hele dag regenweer; er komen weer Rotterdammers bij. Het schijnt dat we hier niet lang blijven. Aan de ene kant zou ik graag worden opgenomen in de ziekenbarak maar aan de ander kant ben ik hier toch maar liever vandaan.

14 november 1944

Op het grote plein moeten we soms heel erg lang netjes opgesteld staan voor er eten uitgedeeld wordt, wat allemaal geschiedt o.l.v. Nederlandse gevangenen. Duitsers zie je hier nauwelijks. Ik ben hier gebleven terwijl Hillegersberg-Schiebroek vanmorgen vertrok; later heb ik nog in de rij gestaan om naar Ede te lopen, doch ik ben met mijn kapotte voet teruggestuurd. Vanavond is er wel weer reuze goed eten uitgedeeld, pap, brood en worst. Dat was geen kampeten, waarschijnlijk zorgt het Rode Kruis voor ons. Ik zag hier 3 mensen van kantoor (de Vin, Punt en Heintz).

15 november 1944

Ik zit nu helemaal tussen vreemden. Waar zou Hillegersberg zijn? Soms worden er namen afgeroepen, mensen, die weer naar huis kunnen, wat een gelukkigen. Ik schrijf wat naar huis maar je krijgt je post het kamp niet uit. Een collecte voor het Rode Kruis brengt in de barak f325,- op

16 november 1944

Tegen de middag werden we allemaal gecombineerd, dat we ons voor vertrek gereed moeten maken. Eerst uitdeling van veel eten: pap en zuurkool met worst, dan nog brood en drie ²Consi sigaretten die ik voor worst ruil. Bij het verlaten van het kamp worden de persoonsbewijzen ingenomen, we worden door de ³Fallschirmjäger bewaakt. Met moeite strompel ik voorruit, kom tenslotte helemaal achteraan in de lange stoet Ik moet voort met

² Consi; was de naam van surrogaatsigaretten in de Tweede Wereldoorlog.

Alle tabaksfabrikanten stopten met hun eigen merken en maakten alleen nog Consi-sigaretten en Amateur-tabak. Deze tabakswaaren vielen onder de distributieregelingen, die voor tabak duurden tot 1948.

³ De Fallschirmjäger der Wehrmacht was een van de meest prestigieuze elite-eenheden van het Duitse leger in de Tweede Wereldoorlog. De Fallschirmjäger waren gespecialiseerd in verrassingsaanvallen ver achter de vijandelijke linies.

de soldaten op mijn hielen. De Amersfoortse bevolking probeert ons nog wat toe te stoppen en neemt post in ontvangst. We lopen naar het station, vanwaar ik om 4,00u 'n groet naar Hillegersberg zond, Zouden we naar de IJssellinie gebracht worden. 't Valt mee, er rijdt 'n personentrein voor, dus geen goederenwagons, doch veel kapotte ramen, als om 7u de trein vertrekt, zijn alle deuren op slot. Er wordt nog even gestopt en geschoten. Dan gaat het langzaam naar 't oosten. Dat zien we aan de sterren, over Apeldoorn, dan Zutphen (met bomshade), doch dan weer naar 't Noorden.

17 november 1944

Bij de eerste schemering ontdekten we dat we door Enschede rijden en om 7u passeren we station Gronau, zijn dus nu in Duitsland. Langzaam gaat de reis verder. Overal zie je in het land bomtrechters door aanvallen op de lijn, die alweer hersteld is. Om 10u passeren we Münster, dat een ontzaggelijke puinhoop is. Wel steken er nog kerktorens omhoog, doch het schijnt dat er geen huis onbeschadigd is. Dan gaat de reis in zuidelijke richting. Aan kleine stations krijgen we wat water aangereikt door de kapotte ramen. Om 4 u 's middags stappen we in Essen uit, we komen ogen te kort om overal de uitgebomde fabrieken te zie, zo ver je maar kijken kunt, links en rechts. Ik hoor vragen wat we komen doen, er is geen werk. Er blijven er toch ±1000 achter in het laatste deel. ± 200 gaan weer verder. Tegen 10u bereiken we Duisburg in het donker. Brengen de nacht zittende-slapende door in wachtkamer, waar ook veel daklozen liggen. Er wordt koffie gebracht, dat is alles wat we krijgen.

18 november 1944.

Onder leiding van burgerpersoon (voorheen stadsbestuur) worden we naar een tehuis voor daklozen (voormalig schoolgebouw) gebracht, dat door bombardementen lelijk geleden heeft. Timmerlieden e.d. beginnen het gebouw bewoonbaar te maken, ramen worden dichtgespijkerd enz. Er is geen water, geen licht, wc's functioneren niet, centrale verwarming evenmin. Met mijn opgezette voet word ik op een krib gelegd en er wordt beloofd dat er spoedig een dokter komt. Al gauw, het is nog geen 11u, grote opschudding. De Lagerführer met en verlamde of gewonde arm, komt de kamer binnen. Er zijn in de kelder 1100 sigaren gestolen en de weck is opengebroken. Er wordt bedreigd met politie. We horen er niets meer van. Vermoedelijk heeft de dader het teruggebracht. Er is luchtalarm en dan moeten we allemaal de kelder in, juist groot genoeg om 260 man te bevatten, ziet er behoorlijk stevig uit. Zware houten palen zijn ter versteviging aangebracht. s 'Middags wordt er brood, wat boter en worst en 's avonds warm eten uitgereikt. Verder krijgen we nog een deken.

19 november 1944

Zondag. Van kerk komt er niets. Ik moet met mijn voet hoog blijven liggen. Het water wordt ong. 200m verder aan een pomp gehaald. Wc op het terrein achter de sloot, waar een spoortje langs loopt. Door de kapotte treinraampjes en de tochtige gangen zijn er velen zwaar verkouden.

20 november 1944

Het Bureau verwerkt de nodige administratie. Een kok en een slager gaan al naar elders, doch de meesten doen niets. Er is 2x een uur alarm, met zelfs acuut gevaar voor Dbg,

(Duisburg}. Via de radio wordt er verslag gegeven hoe de vijandelijke formaties vliegen. Er slaan bommen in zodat het licht (en ook de radio dus) uitgaat. Doch spoedig hersteld. Er is glasschade en het warme eten is 4 à 5 uur te laat.

21 november 1944

Een enorme kankerdag. Eerst 2x een uur uit bed naar de kelder. De hele dag zonder brood dat pas 's avonds komt, het warme eten veel te weinig; 's avonds van 18.00-22.45u in de kelder, dat is in 24 uur 8 uur! Ondanks een dag en een nachtstoker zitten we lelijk in de kou. Het tocht overal. In de kelder is het ook koud. De kapper is zijn werk begonnen. De kleermaker naait het een en ander, doch de schoenmaker kan zonder materiaal nog niets beginnen. Er wordt zwarte koffie uitgedeeld.

23 november 1944

De stemming tegen de ⁴Lgf (lagerführer) wordt steeds slechter. Hij belazert ons met de rantsoenen; de dokter is nog steeds niet gekomen. Ik heb 3 vlooien gevangen. Uit de krant lezen we eindelijk iets over de oorlog; weinig verandering, alleen enige vooruitgang bij Metz en Vogezen.

25 november 1944

Vanmorgen om 7 uur voor het eerst op het appèl geweest, doch ik doe nog niets. Mijn brood is op en daarom in de stad wat gegeten. Aan de Bahnhof zit het halve lager voor 50 pfg (pfennich) één of meermalen een "Hamm" (?) te verorberen. We posten kaarten en lezen uit een krant dat Metz, Stolberg en Eschweiler gevallen zijn

Na uitdeling van brood en worst, boter en suiker ben ik in de kelder vlak naast het Lager gaan biechten. Er staan een vrij groot aantal banken, er is centrale verwarming, doch overal lekt het water van het betonnen plafond. Het licht is gestoord, 1 kaars, bijzonder onder de indruk. Op het gangbord schrijf ik voor morgen de mistijden, doch al spoedig krijgen we de mededeling dat er morgen aan een dijk gewerkt moet worden, zodat van zondagsplichten voor de 3^e maal niets komt. Gelukkig hoor ik tot de zieken. Straatsburg is bezet.

26 november 1944

Droog, guur weer. De mensen zijn met een auto gehaald en teruggebracht, er is daar prima etten uitgedeeld. De dijk is hersteld. Ze hebben overal puin gezien waar ze langs reden.

27 november 1944

Zonnig weer met veel alarm. Tabakskaart ontvangen, maar er is niets te koop. Ik ben nu ook erg verkouden, natuurlijk door die smerige poepdoos in de buitenlucht. Een balk boven een gegraven put.

28 november 1944

Het is nu al zo erg geworden dat ik met mijn vingers de gamellen heb schoongemaakt om nog wat resten van de koude koolsoep naar binnen te krijgen. Op één bon kocht ik 6 sigaren,

⁴ Lagerführer was een paramilitaire titel van de SS- (Schutzstaffel=beschermingsafdeling)-officier, kampcommandant van dat gedeelte van het kamp.

waarvan ik er 5 voor anderhalf brood ruilde. De dokter weigert te komen, zolang zijn dak en ramen niet gemaakt zijn.

30 november 1944

Elke morgen na het appèl gaan de mensen met diverse “slavenhalers” naar diverse karweien. Meestal reparatiewerk (ramen, deuren) of puinruimen. Gelukkig slaap ik niet op het bovenste “bed” van een kribben bed, want er vallen nogal eens stukken uit het plafond. Mijn kleren doe ik `s nachts niet uit, omdat ik door alarm gewekt, snel de kelder in moet gaan. Het water wordt nu met tankauto’s gebracht waar we grote emmers van 50 l voor elke kamer aan vullen, terwijl de kok dan voor koffie kan zorgen. Op elke kamer staat nu ook een afvallemmer, die buiten- achter op de grote hoop geledigd worden.

Een reinigingsdienst kennen ze hier niet meer. De mensen gooien het allemaal op de puinhopen langs de straten. In mijn etenspannetje, dat ook dienstdoet om koffie te halen en je te kunnen scheren waste ik vandaag mijn zakdoeken. De grote stad Duisburg is voor belangrijke delen geëvacueerd, doch er wonen nog tienduizenden mensen in primitieve omstandigheden, zelfs in lekkende kelders. Bij alarm gaan velen naar de speciale schuilgelegenheden, bunkers geheten, grote betonnen gebouwen, ⁵Hoch- of Tiefbau. Als het druk wordt is er voor ⁶Ausländer geen plaats. - Er zijn in het Lager nu wel 60 zieken die beslist het bed moeten houden, want het gaan eten in Bahnhof- of ander restaurant, evenals het bedelen en ruilen van tabak voor eten willen ze tegen gaan. Het blijkt dat ondanks het alarmsysteem: Voor – Vol – alarm – acuut - ⁷Vorantwarnung– ⁸Entwarnung, er toch bommen kunnen vallen voor de sirenes loeien. Vorige dagen waren zware aanvallen op Düsseldorf, Essen etc. Vanmorgen weer alarm, gelukkig allen bijtijds in de kelder, want er wordt “acuut” geblazen en al spoedig kleppert het luchtdrukventiel, ten teken dat er in de omgeving bommen vallen. Er wordt onafgebroken verse lucht gepompt. Het blijkt een zware aanval te zijn. Je hoort de bommen neersuizen en dan die inslagen. Afschuwelijk! Alles schudt en je vreest het ergste. Al spoedig gaat het licht uit en zitten we in het donker, zonder radio, er vallen stukken kalk, de nooddeur is met de grootste moeite in bedwang te houden. Slaat door de luchtdruk naar binnen. Na ruim 20 minuten wordt het minder, je herademt, er is veel gebeden. Dan stelt de Lagerführer een onderzoek in. Het blijkt dat op de eerste verdieping een onontploft bom (blindganger) ligt; in het gebouw is veel schade, voordeuren en ramen liggen eruit. We moeten het gebouw verlaten. Velen gaan vannacht slapen in Kaiserberg, waar een grote schuilgelegenheid is. Er zijn betrekkelijk weinig branden. Op een kar word ik door de puinstraten naar het stadhuis gereden; wegens blindgangers moeten we nogal eens omlopen. Het blijkt dat er ook een stadhuis is waarheen de meesten gingen. Tegen middernacht komen we in de diepe kelder van het mooie oude raadhuis, waar ik een matras krijg om wat te kunnen slapen.

1 december 1944

Tegen 8 uur gaan we weer terug naar het Lager, overal veel schade aangericht. De bom is al onschadelijk gemaakt. Ik weet op de eerste vrijdag van de maand nog even in de kerk te komen en te communiceren. Na het appèl is het schoppen halen en straten puinruimen. Van velen is het brood gisterenavond op de kamers gestolen. Zonder brood gaan we op pad,

⁵ weg-en waterbouw

⁶ buitenlander

⁷ voorwaarschuwing

⁸ sein veilig

doch bedelen bij de bevolking om eten. Krijg brood en worst en macaroni. Met pijnlijke voeten kom ik in het Lager terug, dat was enigszins in orde gemaakt, doch licht en water ontbreken. Na het eten gaan we vroeg naar kooi. De treinen rijden niet. ⁹Org. Speer en NSV zorgen op grootscheepse wijze voor de voedselvoorziening. Vrachtauto's vol brood rijden af en aan, terwijl a/d bunker goed warm eten wordt uitgedeeld. Aan het postkantoor een "Eilkaart" ¹⁰ Lebenszeichen naar huis gestuurd. Er is uit het puin nogal wat "gered", waarop de doodstraf staat. Er zijn er zelfs met bonkaarten, die voor de verliezers niet vergoed worden. Ook degenen die in levensmiddelenbedrijven werken weten zoal het een en ander mee te brengen.

3 december 1944

Zowel gisteren als heden is er eten van de NSV, zovéél, dat velen niets meer op kunnen. Eerste zondag van de advent, geen werkdag, naar de kerk geweest. Door het bombardement zitten we zonder boter, kregen wel jam en suiker.

4 december 1944

Nu was er vannacht geen alarm en nu liepen allen met diarree naar buiten; op de gang loop je bijna een longontsteking op nu alles open is. De trein reed vanmorgen weer, zodat nieuwe bomaanvallen gevreesd worden. Het is nu 16 uur lang donker. In het duister worden st. Nicolaas liederen gezongen, doch die doen je nog meer naar huis verlangen.

5 december 1944

Met korte tussenpozen van rust zitten we bijna de hele dag in de schuilkelder of bunker, o.a. bij de pastoor 2 uur waar ik kwam om de schade van de pastorie op te nemen. Kreeg er verband en praatte over de Maasbode. De ¹¹General Anzeiger verschijnt niet door de aanval op Oberhausen. Op strooiavond eten we een extra boterham met suiker.

6 december 1944

Voor het laatst krijgen we van de bunker het NWV eten, (meest macaroni met vlees of gort e.d.), dat een welkome aanvulling was van het vrij slechte warme Lager eten (meest koolsoep met wat aardappelen). Gelukkig bof ik. Bij de pastorie en van een zekere familie Querbach krijg ik wat extra's. Als St. Nicolaas surprise hebben we vanavond behalve het te late boter rantsoen (fabriek was gebombardeerd) worst en voor de eerste maal kaas. De tram rijdt weer en het licht brandt. In de nu hier verschijnende National Zeitung uit Essen lezen we over de inundaties in de Betuwe. De Maas bij Venlo is bereikt; Aan het overige Westfront langzaam vorderingen. In België, Frankrijk, Griekenland enz. grote onrust en hongersnood.

7 december 1944

Vandaag ben ik naar de kapper geweest en heb ik mijn vuile was gedaan. Het water was zwart. Het regent, vele kamers hebben daardoor lekkage. Na een hele dag puinruimen willen mijn voeten nog niet genezen. Ik eet echter goed. Kreeg 2 broden en honing en weer soep bij de pastoor.

⁹ Albert Speer en National Sozialistische Volkswohlfahrt

¹⁰ kaart op 15/2/1945 ontvangen

¹¹ Duitse krant

8 december 1944

2 nachten en één dag waren we vrij van alarm. (36 uur). Doch om 11.00 uur. Acut, een alarm op Duisburg. Enkele angstige minuten zitten we in de kelder. Doch spoedig veilig. Het station was bedoeld, maar ook veel op de omgeving o.a. op tientallen meters van het Lager op een reeds verwoest huis; vele slachtoffers, tram rijdt weer niet. Stapels ¹²Flugblätter. Worden verbrand. We lezen dat de hele westoever van de Limburgse Maas nu in geallieerd bezit is. Ontruiming van de geïndundeerde Betuwe. Saarbrücken onder vuur, de Russen in Kroatië op 100 km van Stiermarken enz.

9 december 1944

Brood op de bon is na de bomaanvallen moeilijk te koop. Ik kreeg 4 kg aan bonnen en na de rij voor de winkel nog eens anderhalve kilo. Kan dus weer even vooruit. Voor harde werkers in het Lager, waartoe ik niet behoor, zijn werkschoenen aangekomen.

10 december 1944

Eén maand van huis! Ook deze zondag naar de H. mis en te Communie geweest; er valt wat natte sneeuw, doch daarna opklarend. Langdurig alarm wegens jager-activiteit. In de bunker, waar weer licht is, ontdek ik een Rode Kruispost. De zuster verbindt met zwarte zalf mijn hielen. Overmorgen terugkomen. De meesten ontvangen fl.20,- voorschot. Ik niets. Ik schrijf op een advertentie die ik in de Nat. Zeitung.

11 december 1944

Vanmorgen op de kamer ingezet om te werken, nl opruimen en vegen. Het is heerlijk zacht weer en ik was me aan de pomp, daarna naar het postkantoor om de sollicitatiebrief te posten, vanwaar per tram naar de Königsstrasse, waar ik op gebedelde bonnen Nudelsuppe en gebak eet. Ik spreek er met mensen, die spoedig een einde of ommekeer verwachten. Opvallend zo dikwijls als de mensen het einde feeds in zicht zien. Het grootste verlies van een man was zijn radio! Ook terug naar het Lager getramd. Het zijn erge rammelkasten, meest met planken i.p.v. ramen, maar ze hebben in de winter verwarming en aan de buitenzijde een behoorlijke richtingaanwijzer, conductrices, soms ook vrouwelijke bestuurders.

12 december 1944

De Lagerführer heeft me gisteren op straat gezien en nu moet ik aan het werk. Ik word op het stadhuis ingezet voor werk. Ik verwacht kantoorwerk en scheer me netjes, maar het blijkt dat er zware ijzeren platen langs vele trappen naar het kapotte dak gedragen moeten worden. Russinnen vegen het doorgelekte regenwater de trappen af. Ik probeer van dit rot werk af te komen. Moet dan wat puin van het dak afgooien, later met een Akener chauffeur, op een kiepauto naar de Rijn, waar zand geschept moet worden. Na het 12 uurtje is er een lang alarm, zodat er 's middags net anderhalf uur gewerkt wordt; emmers zand en cement naar het dak hijsen. Doodop rijd ik met de tram naar de bunker, de zuster schrikt van de opgezette rechtervoet, moet om 7 uur bij de dokter terugkomen. Na de aardappelsoep is het alarm en pas om 8u strompel ik in het duister langs de bomtrechters in de straten, terwijl in

¹² Folders met berichten, door vliegtuigen verspreid

de verte Essen brandt. De dokter verklaart me ¹³“arbeitsunfähig”. Ik moet morgen naar het ziekenhuis, er moet in gesneden worden. Ik blijf in de bunker en probeer op een bank te slapen onder mijn jas en op mijn hoed als kussen.

13 december 1944

Als het licht wordt ga ik naar het Lager terug, waar zeep, waspoeder en scheerzeep is uitgedeeld. Er is een appèl voor alle zieken, waarvan er nog velen ingezet worden. Eindelijk kan ik met mijn doktersbriefje en ¹⁴krankenschein en bagage op stap gaan. De trein brengt me in de richting, doch als ik aan het ¹⁵Papendelle ziekenhuis kom, vind ik de hele boel zwaar uitgebomd. Een paar zusters in de kelder verwijzen me naar het ¹⁶Mariënhospital, waarheen ik ten dele lopend en deels met groentekar aankom. Eerst willen ze erin snijden, ik lig al op de tafel, maar er is geen plaats. Dan gaat er weer zwarte zalf en veel papier om heen. Met een briefje voor een ziekenauto, die ik zelf moet halen -de telefoon werkt niet - strompel ik naar de bewuste garage, ¹⁷Feuerwache, tevergeefs. Alle ziekenhuizen zijn bezet met gewonden van de laatste bomaanvallen. Terug naar het ziekenhuis is al 2 uur en ik bedel brood en worst en krijg in het ziekenhuis een pannetje lekkere soep. Ik maak voor het eerst sedert weken gebruik van een echte wc en was mijn handen aan de kraan, water zonder druk, wellicht eigen verzorging. Dan met mijn bagage weer op stap naar een bunker van de stad, grotendeel op een wagen. Eerst tevergeefs en weer verder strompelen op uitgetrapte schoenen tussen puinhopen van de binnenstad. Ik kom dan van de Oberstrasse bunker, waar juist het elektrisch licht hersteld weer aangaat. Er is een uitgebreide ¹⁸Sanitätsstelle met NSV-zusters. De zusters nemen mij direct op, vinden de voet er lelijk uitzien, verbinden opnieuw met goed verband, terwijl er een bed voor me wordt klaar gemaakt. Een betonnen kamertje, ong. 4 x 3,5 x 2,5 meter met 4 stel bedden, 2 boven elkaar, zo nodig 3, al mijn goed uit en in een wit hemd stap ik in een schoon bed met lakens. Heerlijk om zo te liggen na een vermoeiende dag. Het is half 5. Van het alarm merk je hier niets, bij alarm hoeft je er niet uit, je waant je hier veilig. `s Avonds uitstekende soep, zoveel als ik maar wil. Dan de fles. Dat is heel wat makkelijker dan in het Lager over de tochtige gang naar buiten. Alleen zijn die flessen te klein, niet berekend op het waterige eten. Er ligt nog een (Nederlandse) man, een paar weken jonger dan ik, die op zijn 30^e verjaardag een zware vrachtauto over het linker lichaam kreeg. Was zeeman, getorpedeerd en gevangengenomen. Hij is erg lastig en wordt door zijn vrouw opgepast. Dan is er nog een “opa” van 75. Laat op de avond krijg ik een plank onder mijn been en voet, die enorm in het verband gezet wordt.

14 december 1944

Vrij goed geslapen, om 6 u gewekt, thermometer, pols, wassen, bed opschudden, verband nat gemaakt. Om 9 uur pas ontbijt. 3 sneetjes brood en zoute smeerkaas en koffie. Gelukkig heb ik in het Lager een groot brood (1800gr). Ik heb nu volop tijd om de krant uit te spellen. Jammer dat ik met kleine krantenkaartjes van het Westfront moet behelpen, terwijl er thuis

¹³ arbeidsongeschikt

¹⁴ verwijskaart

¹⁵ Papendelle ziekenhuis is nu St. Vincenz Hospital

¹⁶ Marië Hospital Wanheimer Str.167a

¹⁷ brandweergarage

¹⁸ sanitaire voorziening

zulke uitgebreide kaarten liggen. In het westen is de Roer voor een groot deel na bereikt, de Saar overschreden, de Pfalz ten Noorden van Hagenau wordt bedreigd, voortdurende strijd in de Elzas. Londen maakt bijzonderheden over de V2 bekend, komt met snelheid van 5000 km/u uit de stratosfeer van 100 km hoogte, enz. De Duitse kanaal- en oceaanhavens houden het al een half jaar uit. In N. Italië nieuwe aanvallen naar Po vlakte. Ten W, Z, en N, van Budapest zware strijd. Aan het Oostfront houdt de stilte aan, de ¹⁹Memel beschermt Oost Pruisen, Tokio meldt luchtaanvallen. In Athene is een opstand uitgebroken, waar het communisme nu tegen de Engelse bezetting strijdt; ook in Servië, België, Italië, Finland enz. is Moskou de onruststoker.

15 december 1944

Het ontbijt blijft beperkt, je mist hier de boter en de suiker van het Lager, brood is hier met kaas en worst besmeerd. Het warme eten `s middags en `s avonds is meestal soep, goed, niet overvloedig; doch ik heb de zusters direct aan dubbele porties gewend. Ik voel me Popeye de Sailorman, ik at vanmiddag heerlijke spinazie. De dokter is geweest, er wordt niet gesneden, opnieuw zalf en alcoholverband, ook op 2 vingers, wegens zweren, zalf zodat ik mijn ring nu links draag. Vanmiddag komt een RK geestelijke, die morgen de H. Communie brengt. Er komen 2 zieken bij. De krant staat nog vol rouwadvertenties van half October, 30/11 en 8/12. Voor aanval 30/11 Duisburg extra levensmiddelen- 3 dagen, zouden wij in Nederland het ook krijgen? Pepermuntthee smaakt goed, maar 1 ½ beker melk nog beter.

16 december 1944

De Pastoor bracht Ons Heer. Ik verhuis voor een soldaat van de ²⁰Flak naar een bovenbed. Er is nauwelijks plaats om iets neer te zetten. Zr. Mathilde zei dat ik tot na Weinachten kan blijven als de Tommy niet meer komt, want dan moet ik plaats maken voor de Bombverletzten.

17 december 1944

Een man, die na een week reizen bij aankomst op het Duisburgs station in een bomtrechter stortte, is hier even behandeld. Om half 2 was er onverwachts nachtbezoek; langs het plafond, vlak boven mij kropen verschillende diertjes, tot grote ontzetting van de zusters: luizen. Ze zijn verdwenen, anders hadden we eruit gemoeten. Er is lekker zondagseten (3 gangen) en `s avonds o.a. Mainzer Kaas. Jammer dat we de hele middag in het donker zitten. Het elektrisch licht gaat elke dag een of meer malen kortere of langere tijd uit. Het is eigen stroom en dan vertikken de machines het. Kaarsen zijn er bijna niet. De Pastoor brengt me een Duits kerkboek.

18 december 1944

Het is net 6 uur, ik zit met wasbak boven op mijn bed, acuut alarm, een bombardement, dat wel 40 min. Duurt; het is een afschuwelijk tijdstip. Duizenden hebben bunkers en kelders al verlaten om aan het werk te gaan. Er zijn buiten vele branden en al spoedig worden de eerste gewonden binnen gebracht, stervenden bediend, alles bij kaarslicht, de hele nacht was al stroomloos; om 10.00 weer hersteld. De kranten schrijven over de verbeterde

¹⁹ Memel is rivier in Oost-Europa

²⁰ Luchtafweersoldaat

toestand vergeleken met enige maanden geleden, de bevolking rekent op een spoedige inzet van de nieuwe wapens. Zo gelooft men dat Luik al in Duitse handen is, vorige week was het Aken, over 2 maanden zijn de Amerikanen eruit!

19 december 1944

Er zijn nog 2 patiënten “tussen” geschoven, nu 10 man, o.a. een 12-jarige jongen, die zijn linkerhand verloor, naar beweerd wordt door zo’n berucht potlood, waaraan we vroeger weigerden te geloven. Er is geen krant en geen licht.

20 december 1944

Een carbidlamp brengt enige uren uitkomst. Nu lees ik van de Duitse tegenaanval, vele Amerikaanse gevangenen (20.000) de weg ²¹Luik-Arlou overschreden, USA-landing op ²²Mindoso eiland. De Franse krijgsgevangene, die eergisteren met dubbele schedelbreuk werd binnengebracht, lag na 6.00 u op sterven en is later, zonder tot bewustzijn te zijn gekomen, gestorven in het bed, waarin ik vorige week lag. Mijn voetwond is dicht; ik zal er nu wel vlug uit moeten. – Er moet al gevlagd zijn wegens het succes van de onverwachte Duitse tegenaanval. Zou met de herovering van Luik (Lüttich) wellicht ²³Júlich bedoeld zijn? Het station is hier nu ook erg getroffen. Het spoorwegverkeer is bijna lamgelegd door de vele bombardementen.

21 december 1944

De winter begint en het is nog steeds zacht weer. De dokter heeft de meeste zieken naar een ziekenhuis in een bos gestuurd, terwijl ik voor Kerstmis nog naar het Lager terug ga. Vanmiddag naar de kapper geweest om een baard van 10 dagen af te laten halen, verder post naar Rotterdam verzonden. De koppen van de krant zijn zo verontrustend dat ik geen krant kocht, net als in zomer 1940 kan ik geen krant lezen.

22 december 1944

Kaarsen en petroleum zijn zo schaars dat het een donker kerstmis schijnt te worden, doch de Duitsers zijn zo vrolijk wegens de doorbraak in de Ardennen. Is het nieuwe wapen inderdaad ingezet? Zullen de Amerikanen weten stand te houden? Dan wordt het voor ons hopeloos. De Duitsers beschouwen de laatste bomaanval (18/12) als wraak voor de zaterdag jl. (16/12) ingezette Duitse aanval, die een grote verrassing betekent. Het is de laatste dagen erg rustig.

23 december 1944

Afscheid van het bunker-ziekenhuis. ’s Middags bij een kerstboompje liederen en geschenken. Ik krijg een zak met koekjes en appels. - Het vriest enkele graden. Bij teugkeer in het Lager ben ik juist de boteruitdeling + weekrantsoen + kersttoelage + bombardement 30/11 extra misgelopen. Op mijn klacht bij de Lagerführer krijg ik alleen: pech gehad.

24 december 1944

²¹ Ardennenoffensief

²² Waarschijnlijk Filipijnen

²³ stad in Duitsland Noordrijn-Westfalen

Ik moet weer aan mijn brik in het Lager wennen. Voor de meesten was het, heden, zondagmorgen weer werken. Drie dagen vrij zou ook te erg zijn. In de kelder-kerk repeteren we kerstliederen. Aan de vooravond van Kerstmis evenals vanmiddag blijven we niet van alarm verschoond.

25 december 1944

Om 7.45 H. Mis voor de Nederlanders waar onder we kerstliederen zingen. De pastoor leest een preek in het Nederlands voor. Bij mooi vriesweer vliegen 's middags talloze ²⁴Jabo's over met strepen, zodat boven Düsseldorf de lucht geheel wit is. Het eten is vandaag beter dan anders. Aan het begin van de maand wilden we de mededelingen over a.s. nieuwe offensieven niet geloven, we beschouwden het als opschepperij.

26 december 1944

De meesten moeten weer vanmorgen aan het werk. Het is sterk aan het wit vriezen, het waterpompen is een dagelijkse zorg. Ik moet een paar uur water sjouwen en opruimen. Eén jaar verloofd! Bij de fam. Kort (moeder van het 12-jarige jongetje) krijg ik uitstekend middageten, veel vlees en heerlijk dessert. Ik krijg een aardappelkaart die tot half juli loopt. Hoop niet dat ik hem behoef op te maken, doch voorlopig is het weer wat extra's, nu 3 kg voor een week. Uit het puin "organiseerde" ik een koekenpan; verder heb ik eindelijk mijn schoenen gepoetst, handschoenen en sokken gestopt, aardappels geschild en op de kachel gekookt. Zo oefen ik al aardig voor het huishouden.

27 december 1944

Nog eens op bezoek bij den dokter geweest. Voet is nu genezen, droog verband erom, tabletten tegen de keelpijn, zalf tegen uitslag aan neus en mond. - De Ardennen zijn al tot over de Ourthe Duits bezet; de nieuwe wapens moeten verschrikkelijk zijn, zodat men snel een einde verwacht. Athene blijft opstandig, Churchill was er met de kerstdagen, aanhoudende strijd om Budapest. Het blijft mooi vriezend weer, wat de watervoorziening steeds meer bemoeilijkt.

28 december 1944

Al vroeg worden we opgeschrikt door de mededeling: 10 man naar een Arbeitslager, als straf wegens "drukken", Ik moet werken op een half October, omgeploegd terrein. Er valt weinig te doen. We laden aan auto met keien, stoken een vuurtje om ons te warmen, na de middag kunnen we al weggaan. Ze weten geen raad met ons! Dan help ik in de keuken met brood laden; in het Lager is er een kamer-verhuizing, wat nogal wat drukte geeft en tenslotte moet ik een begin maken met invullen in viervoud van aanmeldingsformulieren bij de politie van de ongeveer 220 mensen. Er zijn er al diverse gevlucht. Enkele hebben elders werk gekregen.

29 december 1944

De hele dag schrijfwerk. Amerikaanse tegenaanvallen op de N-en Z-flanken van de Duitse wig in de Ardennen; de grote Duitse aanval wordt tot staan gebracht.

²⁴ jachtbommenwerpers

30 december 1944

Net als gisteren, zelfs spreekt de krant van Amerikaanse omsingelingspogingen.

31 december 1944

De laatste dag brengt helder vriesweer (de vorige dagen meestal nevelig), veel alarm vóór 5 uur en tenslotte 's avonds om 7 uur een vrij langdurig bombardement, gelukkig niet in onze onmiddellijke omgeving. Ik maak mijn kas op, guldens en Reichsmark bak wat aardappelen voor oudjaarsavond en hiermee is 1944 voorbij. Op verschillende kamers wordt nogal luidruchtig oudjaar gevierd.

1 januari 1945

Velen hadden gisteravond geen lust om de 12-uurslag af te wachten want uit de d.d. 16 december uit Rotterdam verzonden brief (in Duitsland gepost) blijkt dat de toestand zo ernstig is dat we geen feest kunnen vieren. Anderen echter zongen het nieuwe jaar in. (O.a. Met "geen dagen geen uur of ik denk aan jou") De Führer heeft over ²⁵Nie-kapitulieren gesproken. Ook heden, bij helder vriesweer veel alarm. Vanmiddag bij Fam. Korte weer goed gegeten.

2 januari 1945

De schrijverij van de aanmeldingsformulieren gaat verder. De financiën zijn eindelijk geregeld, nl 70 pfennig per uur, sommigen zelfs 90 pfg, verder nog ²⁶Trennungstoelage van 1 Reichsmark per dag, als er gewerkt is, dus niet bij ziekte, aftrek van loonbelasting, ziektekas, en 2 RM per dag voor het eten. Tot Kerstmis had ik slechts enkele dagen gewerkt, zodat ik met veel schuld zat, die nu langzaam verminderd. Wat je verdient kun je toch niet naar Rotterdam overmaken, zodat er velen zijn die zwart tabak kopen. Vanavond enige regen.

3 januari 1945

De dooi zet in, enorm modderige straten. Op nieuwjaarsmorgen deed de Luftwaffe een aanval op Nederlandse en Belgische vliegvelden, vernielde 600 geallieerde vliegtuigen. De strijd om Bastogne in het Westen en om Budapest in het Z duurt voort. Ik ruilde mijn tabak voor 1/2 pond boter en witbrood, gekregen schoenen die me te klein zijn voor boter en "organiseerde" schoensmeer die nu juist te pas komt.

4 januari 1945

Heden op "kantoor" in de Königstrasse formulieren zitten stempelen en houtjes gehakt. De Duitsers komen tot de conclusie dat met de grote slag van de 600 vliegtuigen de RAF nog niet verslagen is. Ik heb al een paar dagen diarree, waartegen hier geen behoorlijk middel is, Norit is onbekend. Er zijn hier weer honderden uit kleinere plaatsjes uit Z. Holland aangekomen. Er vertrokken kolenboten met mannen onder dek naar Rotterdam!

5 januari 1945

²⁵ niet overgeven

²⁶ dwangarbeidtoelage

Het eerste Kerst-ei hebben we vanavond gekookt bij het eten ontvangen, ben benieuwd of we het 2^e ook nog krijgen. (Nee, lelijke rotdieven!)

6 januari 1945

Nog steeds schrijfwerk. Zaterdagmiddag, met lijn 2 naar Mülheim getramd, waar in een groot badhuis heerlijk warme douche genomen. Op de terugweg even een biertje gedronken. Aan de toonbank staat een vrouw (Frau Geifes) wier man in Rotterdam is voor dienstzaken. Ik geef mijn adres op dat door haar, per Duitse Dienstpost Niederlande, wordt doorgezonden.

7 januari 1945

Ik sliep erg slecht, lag steeds te denken aan de mogelijkheid nu post uit Rotterdam te kunnen krijgen. Vanmiddag tram ik weer naar Mülheim en ga Frau Geifes opzoeken. Ze had reeds mijn adres in haar brief geschreven, waarbij ik nog een paar regels schrijf; hopelijk hoor ik spoedig wat terug. Na een stevige koffie en maaltijd in het donker in sneeuwbus terug.

8 januari 1945

Meer dan ooit zijn mijn gedachten in Hillegersberg nu moeder 60 jaar wordt; ook vanmorgen kon ik naar de kerk gaan, evenals 5-6-7/januari. (In kantlijn: eerste vrijdag Driekoningen, Eerste zondag moeders verjaardag) . De sneeuwval zet door. 's Avonds lekkere gebakken aardappels in boter en spek gegeten met fles bier ter ere van de jarige. Hoe zouden ze het thuis hebben?

9 januari 1945

De sneeuw wordt nu zo erg, dat men het zich zo niet herinnert. Tram rijdt niet meer. Nog steeds schrijfwerk.

10 januari 1945

Allemaal sneeuwruimen. Om half 8 komt de SA ons met stokken van de kamers afhalen. Eerst zijn de schoppen onvindbaar. ('ze lachen ons uit, als ze niet snel te voorschijnkomen' en daarna: "Dat hebben dir honden wel geweten".) De in de sneeuw vastgereden sneeuw kostte heel wat moeite met hakken; 's Middags ruim een uur luchtalarm. Ik sta in de kelder van het Stadtstheater te slapen, doch vóór ²⁷Vor-entwarnung moeten we eruit; het vriest nog steeds. Ging het maar warm water regenen; ook de volgende dagen belooft: ruimen. En ik heb nu al een dikke pols.

11 januari 1945

Een eindeloze dag sneeuw geruimd; met een opgezette hand en pols krijg ik het bij de Lagerführer gedaan dat ik morgen weer kan schrijven, wat echter ook niet zal meevallen, doch je zit bij de kachel i.p.v. de hele dag in de sneeuw. - Een Amerikaanse landing op

²⁷ het sein veilig

²⁸Luzon; inzameling van uniformen, etc. (Volksopfer) o.a. voor de Volkssturm die niet erg populair is, zeker niet bij de soldaten. Schimpend wordt er wel gesproken over de Volkswind.

12 januari 1945

Om de flanken te beschermen is de spits in het westen teruggenomen! De Duitse opmars is tot e Ourthe teruggebracht. Ondanks dooi gaat de sneeuwruimerij door.

13 januari 1945

Vandaag kwam de SA al om 7.00u. Ik ga naar de dokter; Hij heeft me Arbeitsunfähig verklaard, zalf op de pols smeren. Ik krijg van een vrouw behalve brood 2 paar sokken (Frau Gummersbach), ze beschouwt zich als moeder om ons, nu haar ene zoon krijgsgevangen is, de andere is met verlof van het Oostfront.

14 januari 1945

Daar ik de hele zondag moet schrijven ga ik om half 7 naar de kerk. De Duitsers moeten er om 7 uur uit, daar er een H. Mis is voor Polen. Om 8 uur weer sneeuwruimen tot 2 uur. Aan het oostfront zetten de Russen het winteroffensief in. Weer lichte vorst.

15 januari 1945

Gisterenavond was er nog laat alarm, zodat het middernacht werd voor we naar kooi konden en nu weer vroeg op voor de sneeuwinzet. Nevelig 8-10 gr vorst. Uit brieven uit Rotterdam blijkt dat er hongersnood, kou en ellende geleden wordt. De stemming is vanavond zo optimistisch wegens de elastische verdediging e.d. dat bij wijze van grap er al een paar gepakt en gezakt staan.

16 januari 1945

Voor mijn pols langdurig naar de vrouwelijke arts geweest, die nu voor het Lager is aangewezen. Elke avond wordt de rechterpols zwaar gemasseerd door een EHBO'er met jodium vaseline.

17 januari 1945

Vannacht alarm gehad, wat tot nu toe zelden gebeurde. Aan het postkantoor tref ik een heer van het Nederlands consulaat, die onze adressen meeneemt en mij raadt hier niet te vluchten. (van het eerste is niets terecht gekomen, zijn raad heb ik steeds goed in mijn oren geknoopt) - De Russen zijn opgerukt naar het ²⁹Lysa-Goragebied en staan verder o.a. tussen Budapest en Wenen. Warschau zou al gevallen zijn, doch zo'n snelle capitulatie is nauwelijks te geloven

18 januari 1945

Weer nachtelijk alarm. De Russische opmars gaat verder. De ³⁰Pilicia overschreden, Radon Kielce en ten NW van Warschau, dat volgens Duitse berichten al ontruimd is; in O. Pruisen Schlossberg-Ebensrode.. Sinds gisteren dooi, geen sneeuwruimerij meer, doch een enorme lekkage op de gangen en ook op diverse kamers. Mijn zak met schoon met schoonwasgoed, brood etc. is door lekkend water nat. Ik kook broodpap en ook griesmeelpap. Ik draag (met

²⁸ Filipijnen

²⁹ Bekende heuvel vlakbij Kiev

³⁰ plaatsnamen na de oorlog hernoemd

linkerhand) een koffer naar het station en verdien 1 pond zwart en 1 pond wit brood, later nog 3 pond voor een kolenkit dragen etc.

19 januari 1945

Voor de 3^e keer nachtelijk alarm. Nu Oberhausen, geen krant, de Russische opmars gaat nog verder: Krakau, Litzmanstadt (Lotz), Tschenstochau, Zichenau zijn gevallen of er zijn nog straatgevechten. De Engelsen zetten bij Maaseik een offensief in. In de Ardennen is van het decemberoffensief weinig meer over. De goederentreinen rijden weer herhaaldelijk voorbij zodat we met elk alarm weer bommen hebben te vrezen. Ik vond een zeepbon, waarop ik zeepoeder en zeep koop.

20 januari 1945

Gisterenavond laat bij maanlicht mijn wasgoed aan de pomp nagespoeld en een zakdoek verloren; vannacht brak ik het kettinkje van Wies dat ik steeds had gedragen. Ik ben ook kam en mes kwijtgeraakt, alsmede sinds een paar dagen een zilveren manchetknoop, (Mes heb ik na thuiskomst van ³¹Breys terugontvangen, in Amersfoort geleend, knoop is na een paar dagen op 25/1 teruggevonden). In Mülheim weer een heerlijk kuipbad genomen, wat niet voor Ausländer is; die moeten het met een douche en alleen op zondagmorgen doen. Voor ik echter aan de beurt ben beleef ik een angstig avontuur. Van den ³²Sanitäter kreeg ik een tabakskaat met 6 bonnen en 15 ReichsMarken mee om sigaretten te kopen. Al zes of zeven maal "neen", eindelijk op de helft (3 nieuwe bonnen) succes; doch een werkmans weet goede adressen en zal me aan sigaretten op de 3 oude bonnen helpen. Ik geef hem kaart en geld, doch dan, terwijl ik al argwaan krijg, zie ik hem een eind verder achteruitkomen en hard weglopen. Tevergeefs roep ik en kom door de moddersneeuw langzaam vooruit. Juist komt er een personenauto met 2 militairen die ik aanhoud e stoppen. Ik vraag om mee te rijden, ze draaiden om door dan niets meer te zien. Ze rijden straat in en uit, gaan weer terug en dan.... ja, daar loopt hij; zo krijg ik geld en bonnen terug. Als ik aan het badhuis kom ben ik juist aan de beurt. - 's Avonds valt er weer veel sneeuw; dan valt het op de balk buiten niet mee als de sneeuw op je blote rug dwarrelt.

21 januari 1945

Vannacht tweemaal voor-alarm, beter tijdig dan te laat alarm, na weinig slapen is het weer vroeg op, want het is Zondagsinzet, maar ik ga naar de kerk en schrijf brieven naar huis. Ik ontvang nog steeds niets, anderen wel, gepost in Duitsland, doch ook in Rotterdam. Meestal komen er 's zondags Rotterdammers uit Mülheim Ruhrort, die het beter hebben dan wij, ligging en werkkleding. Eigen bonnen e.d. Mijn kleding, vooral mijn broek vormt een probleem, gelukkig maakte de schoenmaker mijn uitgelopen schoenen en hakken. Ik heb een abonnement op de krant die nu met veel belangstelling gelezen wordt; ik moest me met een atlas en kranten frontkaartjes behelpen; maar nu heb ik een grote kaart uit het Duitse spoorboekje op karton geplakt, de schoenmaker zorgt voor spijkertjes, de kleermaker voor een gekleurde draad, zodat het front nu duidelijk te volgen is, vlakbij Silezië reeds.

22 januari 1945

Steeds meer sneeuwval, Tram rijdt weer niet. Ik ben weer naar de Duitse dokteres geweest, wat je met alarm een halve dag kost; nog enige dagen Arbeitsunfähig en naar een

³¹ Breys is een mede dwangarbeider.

³² verpleger

tandendokter verwezen. Ik ben daarna naar een bank en spaarkas geweest om te proberen op kantoor te komen, verwezen mij naar het Arbeitsamt en deze naar Ruhrort. 2x Alarm wegens bombardementen in de buurt.

23 januari 1945

Ik ga met de bus naar Ruhrort; er wordt in de trams en bussen soms gevochten. Aan de tramwagons hangen de mensen links, rechts en achterop. De reis naar het Arbeitsamt is echter tevergeefs. Geen kantoorwerk voor Ausländer. De berichten over de toestand in ons land worden steeds onheilspellender. Het briefverkeer in Duitsland is door beperkte treinenloop sterk ingekrompen, doch niet voor het buitenlandse verkeer zodat we weer brieven versturen. De frontlijn is weer sterk opgeschoven, diep in Silezië en Oost Pruisen.

24 januari 1945

Het ³³Tannenberg Denkmal is "gesprengt", maar zal weer worden opgebouwd! Het lijkt van ³⁴Hindenburg is echter in veiligheid. In Mülheim naar de bios geweest en een vrouwelijke tandarts mijn kies laten vullen.

25 januari 1945

Adri jarig, nog steeds geen post van thuis. Nu is plots de vulling van een andere kies eruit., dus terug naar Mülheim, ook naar oogarts voor nieuwe bril. Mijn nummer 46 staat bij terugkomst op het bord. Een brief uit Rotterdam? Nee, morgen om 7 uur present zijn op een ³⁵machinefabriek, d.w.z. 6 uur op.

26 januari 1945

De hele dag heb ik gradenboogjes staan te vijlen voor machinegeweren. Het is een lange eentonige dag, terwijl we met eten staan toe te kijken. Er zijn nog een paar mensen van het Lager mee, o.a. een as onderwijzer, tekenaars, die de graden op de boogjes moeten maken. Het Oostfront beweegt zich nog steeds westwaarts. Breslau bedreigt, Posen en Bromberg gevallen, Oost Pruisen bijna afgesneden.

27 januari 1945

De zaterdagmorgen tot half 2 duurt erg lang. De ellende van de burgerbevolking aan het Oostfront, waar er zelfs velen hierheen komen is enorm, vooral nu sneeuw en koude voortduren. – De Ardennen zijn vrijwel heroverd; ten Oosten van Roermond nieuwe aanvallen.

28 januari 1945

Sneeuw en een scherpe snijdende wind, geen elektrische stroom. Engelse en Canadese aanvallen bij Geertruidenberg. Amerikaanse aanvallen op Tokio en versterkingen op Luzon. Uit het Lager vertrekken 2 zieken naar huis. Meer dan 3 uur luchtalarm, o.a. bommen op het station. Van het Oostfront worden bruggenhoofden gemeld over de Oder in Silezië; de beneden- Weichsel is bij Schneidmühle bereikt. Hoogmis is vervroegd nu om 8.15 i.v.m. het alarm.

³³ Oorlogsmonument voor de Duitse slachtoffers van de eerste wereldoorlog in Oost-Pruisen werd opgeblazen

³⁴ Von Hindenburg was in 1932 Rijkspresident

³⁵ machine fabriek Schnürle

29 januari 1945

Maandagmorgen 7.00u present aan de fabriek, maar nog geen stroom, koud en donker. Om 9.00u naar "huis", met de tram naar Mülheim voor zover de sneeuwval het toelaat, drink er koffie en bedel een bon voor lekker gebak, schrijf wat post naar Rotterdam. Later vraag ik nog om een broodbon aan een vrouw (Jäger). Eerst wijst zij mij af, met: "we hebben zo weinig". Maar als ik ze vertel hoe het in Rotterdam is, en hoe we uit Rotterdam zijn weggehaald (wat ik al 100 maal vertelde, maar wat men nauwelijks kan geloven) wordt het anders. Ik krijg 10 ReichsMarken en bonnen voor lekker eten. (Kostte 2,5 RM) Daarna ga ik met haar naar huis, krijg sokken, een hemd, werkbroek, veters, 5 scheermesjes, 2 handdoeken, 1 zakdoek, (Hongaarse shag geruild voor griesmeel) stopmateriaal, etc. Ze stopt mijn kousen, kijkt mijn kapotte broek na, van onder tot boven. In mijn kostuum is geen vlekje meer. Met nog een brood- en een zeepbon ga ik naar Duisburg terug. In het Lager zitten we nog in het donker.

30 januari 1945

Volgens Duitse berichten gaat de Russische opmars wel langzamer. Memel is ontruimd, ³⁶Königsberg is gesloten. – ook heden aan de fabriek geen stroom. Ik blijf er de hele dag onder voorwaarde dat we een portie eten krijgen. Met nog een Rotterdammer heb ik LS wacht Er valt fijne sneeuw, eindeloos.

30 januari 1945

T.g.v. de 12-jarige machtsovername heeft de Führer gesproken over de ellende die het Duitse volk nu meemaakt, maar wat nog niets is als het plutocratisch-bolsjewisme overwin; de crisis moet overwonnen worden. Er is weer stroom op de fabriek. Ik ben aan een slijpmachine gezet, de vonken vliegen om mijn oren. Met grote snelheid van bijna 3000 toeren per minuut draaien de slijpstenen over 3 graden boogjes, die ik langzaam heen en weer laat gaan. De dooi zette vannacht in.

1 februari 1945

Gisterenavond was er vóór-alarm voor luchtballons, wat veel angst veroorzaakte. Om half 6 met bommen gewekt; waarna vóór-alarm! Met tussenpozen van 2 – 5 uur vanmiddag alarm met bommen, weer bij het station veel glasschade. In de fabriek moet ik dan nog helpen met inzetten van ruiten en platen. Ook 's avonds nog lang alarm De Russen zijn over een breed front de oude Duits-Poolse grens over ten Oosten van de Frankfurt a/d Oder.

2 februari 1945

Eerste vrijdag en Maria Lichtmis. Toch nog even naar de kerk geweest. Vijf weken geleden sprak men over: binnenkort Parijs. Nu naderen de Russen steeds meer Berlijn. Het kan verkeren.

Langzamerhand raakt alles versleten. Vorige week heeft Frau Jäger mijn broek, die ik dag en nacht aan heb, gerepareerd, nu wordt mijn das erg slecht, maar ik weet een vliedertje te organiseren, wat wel aardig staat. Zo zijn er anderen in het Lager die het leuk vinden om hun

³⁶ Kalingrad

snor te laten staan, wat ze in Rotterdam van de vrouw of verloofde niet mogen doen. – We krijgen weer 3 lepels stroop met zand erin (1 maand rantsoen), wat ze ergens uit een gebombardeerde kelder haalden, terwijl onze jam naar elders gaat. Overigens kwamen we in januari meer tekort aan suiker, kaas en jam. Op eigen bonnen, zoals in andere Lagers, zou je meer hebben, daar ze in de keuken van je stelen, maar dan heb je weer de zorg om het te kopen. – Bij Schnürle was ik eerst op proef, zei de korte dikke baas met zijn kleine rond spiedende oogjes op zijn dagelijkse, onverwachte rondwandeling door de fabriek. Maar nu heb ik toch een aanvraag voor werkkleding, sokken, 1 hemd en werkschoenen van hem losgekregen, die op het ³⁷Wirtschaftsamt in vergunningen zijn omgezet.

3 februari 1945

In de fabriek wordt met 75 pfg per uur toegezegd; nadat ik erom vroeg, behoud ik ook de Trennungstoelage. Ik werk nu wel 2 uur per dag langer dan de meesten anderen van het Lager, doch in ieder geval niet in de kou of zoiets. Zondags vrij. Het extra fabriekseten gaat niet door, maar de etensuitdeler van het Lager geeft me wel wat extra's elke avond waarvoor mijn eigen pannetje te klein is. Verder geeft een fabrieksmeisje mij elke morgen, heel bedekt, een paar boterhammen. Vanmiddag een vergeefse reis naar Mühlheim, geen schoenen etc. Op mijn vergunningen geen bad wegens lucht gevaar; Frau Jäger zegde mij een onderbroek toe maar is niet thuis. Haar man staat al 6 jaar aan het front. En tenslotte geen post bij Frau Geifes.

4 februari 1945

Bijna allemaal moeten ze heden zondagmorgen aan het werk, doch ik kan me rustig aan met reparaties zetten met de gekregen knoopjes e.d. –'s Middags drink ik in de stad een kopje koffie, het lijkt wel of er alleen Rotterdammers zijn. (Achteraf blijkt dat dit mijn laatste bezoek aan café Enders was, op 21 feb '45 geheel uitgebrand.)

5 februari 1945

De rantsoenen zijn verlaagd met 1/8. Twee distributie perioden, totaal 8 weken met 1 week verlengd, voor suiker zelfs met 5 weken. De boterhammen op de fabriek blijven ook al weg. Wat slapen we toch onrustig; bij het minste geluid schrikken we al wakker, een zware rijdende trein, of vanavond onweer, er zitten er al in de kelder. Is het schieten? Nee toch onweer!

6 februari 1945

De morgen was erg onrustig met veel alarm. Doodvermoeiend is dat geloop van de fabriek, waar geen behoorlijke kelder is, naar de bunker. En ook al staat dhr. Schnürle schimpend: "voor een beetje alarm" aan de poort, we storen ons niet aan hem. - Vanmorgen is er grote consternatie, 110 man, die vanmorgen pas worden aangewezen, moeten naar de Westwall; ik blijf aan de fabriek, doch voor hoe lang? Er wordt geen brood uitgedeeld, wellicht om vluchten te voorkomen of i.v.m. nieuwe rantsoen? Ik ruilde goede aardappels voor cacaoboter waarin ik mijn suiker deed. Alles gestolen, de rotzakken. Dat was een heerlijk broodbeleg. - Zonder brood ben ik vanavond verplicht pap te koken. Lekker rogge pap.

³⁷ arbeidsbureau

7 februari 1945

Meer dan de helft van het Lager vertrekt lopend via Ruhrort naar ³⁸Mörs voor de Westwall einsatz, onder hen ook 9 van de 10 man uit het Straflager, die er in 6 weken heel wat meemaakten. Ook bij Schnürle worden er gevorderd, loop dus toch nog kans. – De Russische opmars is bij Frankfurt a/d Oder, Küstren en bij Stettin vrijwel tot staan gebracht. De Amerikanen bezetten Manilla. Van de vertrokken mensen neem ik 2 “waterklanten” over wat me brood en sigaretten oplevert. Het front is erg goed te horen.

8 februari 1945

Tot half één zaten we vannacht in de kelder en om 6 uur alweer op, vooral Geldern, Koch, dus Westwall. Veel post uit Rotterdam, doch niets van thuis. Bij Schnürle wordt per maand betaald, zodat ik voorschot vraag, maar niets krijg. Als ik in het Lager kom, blijkt waarom. Morgen om 11.00u moet ik weg met nog 2 Rotterdammers van de fabriek klaar staan, ook Westwall einsatz. Gauw nog even schrijven.

Duisburg, 9 februari 1945

Slecht geslapen, om 6 u op wegens alarm en vrij veel bommen, hoewel niet onmiddellijk bij het Lager. In de spiegel bemerk ik dat mijn oog scheel staat. Ik ga naar de h. Mis, neem afscheid van de pastoor, daarna naar het postkantoor, hoop op vergunning werkhemd en -schoenen en ruil mijn sokken-en werkkleding vergunning voor 2500gr brood en 7500 gr bonnen! Om 11.00 komen schoenen gezoold van de schoenmaker terug. Iemand van Schnürle haalt ons (Joost, van Schravendeel en mij) af, brengt het loon van 8 dagen februari (ong. 37 RM) en dan de grote verrassing: een brief van tante Jo, het eerste na 12 weken van huis; zonder enig extra eten voor de reis en zonder afscheid van Koos Eénarm, en de verdere mensen van de Lagerleiding, vertrekken we. Onderweg lees ik de brief. 't Is wel niet van thuis of van Wies maar ik ben er toch erg blij mee. Dan ontmoet ik tot mijn verrassing een Hilgersbergernaar. (Jan Willemen) die uit Breslau kwam.

Het onderstaande is geschreven a/d hand van dagelijkse aantekeningen, eind April 1945
Het vorige dagboek werd na een lange in Heeze begonnen. Dit vijfde en hopelijk toch wel laatste dagboek in oorlogstijd begint in

Rees, 9 februari 1945

Op een groot plein in Duisburg (echter zonder bewoonbare huizen, een geheel uitgebomde RK Kerk slechts nog boven alles uit), stellen zich diverse groepen mannen op, allemaal voor de Westwall einsatz. Ik ontmoet er Jan Willem die uit Breslau vluchtte., en worden we naar het Bahnhof gebracht, dat sedert 17/11 1944 erg veranderd is. Overal staan kapotte wagons, een overkapping is er nauwelijks meer, trappen zijn ingestort enz. Na lang wachten en wegens schuilen wegens alarm gaan we met de trein naar Oberhausen, zodat we in geen geval bij de mensen van het Lager Duissernstrasse komen. Een halve middag zitten we op het Bahnhof van Oberhausen; eindelijk om 7 uur een goederentrein, waarin vele Rotterdammers, die uit Essen en een behoorlijk ³⁹“Menschverpflegung” kregen. In die donkere wagons lijkt de reis (waarheen?) erg lang. Midden van de nacht stappen we uit;

³⁸ Mörs is heden Moers

³⁹ voedselvoorziening

Rees. Na een tijd lopen bij een heldere sterrenhemel en vele frontlichten komen we in het Lager, een grote tent bij een steenfabriek Röhrig, vol met vochtig stro. Na uitdeling van koffie proberen we om half een te gaan slapen, maar het front daverd hier vrijwel onophoudelijk, richting Kleve-Emmerich.

10 februari 1945

Het regent en is erg koud; aan alle kanten lekt de beestentent. Haagse politiemannen vertellen ons, dat er de laatste maand ong. 80 man gestorven zijn. We worden geteld en genummerd in groepen. 58/3536 is mijn nummer; naam etc. genoteerd en daarna liggen we maar wat op het half natte stro in de halfdonkere tent. Buiten is er enorme modder, geen was gelegenheid. Nee, Duisburg was 10x beter. Bommen en schuilplaatsen zijn hier onbekend, althans de eerste voorlopig nog! Er wordt weer koffie uitgedeeld; gelukkig dat ik zelf brood heb meegebracht. De stemming is erg down. We hopen dat we weer vlug verder gaan, we kunnen ons tenminste niet voorstellen dat we hier moeten blijven. Morgen zou het in Duisburg aanbidding zijn en a.s. week is het Aswoensdag. Van kerk komt hier niets, je kunt geen post hier krijgen en geen brood op je bonnen kopen. We zijn hier gewoon gevangen. Laat in de middag wordt er nog brood voor deze en de volgende dag uitgedeeld. Per dag 500 gr brood, 50 gr boter, verder kaas of wordt. Het brood moet ik nog met 2 resp. 4 mensen delen wat heel wat last en geschreeuw in de tent veroorzaakt. De groep oudste zorgt ook voor de verdeling van het warme eten.

11 februari 1945

Om 6.45u worden we de lekkende tent uit gerommeld, er moet de hele zondag gewerkt worden. We blijven dus toch hier. Mijn klompschoenen doen goed dienst. We lopen een goed half uur en komen op een punt waar nauwelijks enig gereedschap aanwezig is. Ik heb wat geholpen met houthakken, er moeten wat loopgraven worden aangelegd. Het is gelukkig droog weer, maar in de tent teruggekomen regent het wederom. Velen hebben nauwelijks een ligplaats. We proberen maar gauw te gaan slapen. Van de oorlogstoestand hoor je hier niets. Men zegt dat aan de andere kant van de Rijn Kleve en Koch zijn bereikt door de Engelse troepen.

12 februari 1945

De dagen dreigen allemaal hetzelfde te worden. Nu en dan wat regen., lang werken, eten in het donker uitdelen en proberen te slapen op nat stro en onder vochtige dekens. De wachtsman, die bij mijn groep hoort, heeft op een bon voor mij brood gekocht, dat mocht ik niet zelf doen.

13 februari 1945

Vandaag boomstammen gesjouwd van het stationnetje naar de ⁴⁰“Baustelle”. Eén van de mensen die vanmorgen bij mij stond te werken, is van middag gestorven. Zijn lijk gaat op een boerenkar mee naar het Lager. Daar is het gebruikelijke gedrang bij de etensuitdeling. Afschuwelijk zoals er gekankerd en gevloekt wordt.

14 februari 1945

⁴⁰ bouwplaats, bouwterrein

Midden in de nacht worden we opgeschrikt door bominslagen; nee, dat is niet het front, bommen op de tramlijn, dicht bij de tent, scheuren in het tentzeil, o.a. vlak boven mijn hoofd. Ik zie de sterren. Er is getier en geschreeuw, licht aan. Maar er is geen licht, kaarsen uit, want de vliegmachines brommen nog. Door de scherven 2 doden, 2 zware en 2 lichtgewonden. Er willen er met of zonder koffer direct verdwijnen. Wij (Joost en ik) trekken al onze kleren aan en wachten op de morgen. Het is Aswoensdag vandaag. De trambaan naar Wesel is o.a. getroffen en het tot gisteren vrijwel gespaarde dorp aan alle zijden beschadigd. Plotseling duiken er Jabo's omlaag, schieten, we stuiven naar alle kanten uiteen en zoeken dekking. Dan grijpen we onze kans en gaan een andere weg in. Met een omweg komen we aan de weg naar Wesel, we willen hier vandaan, weg van het front, weg van dit moordhol, desnoods naar het Lager in Duisburg. We passeren diverse Baustellen, doch na een half uurtje lopen houdt een Wachtsman ons aan. De papieren van Schnürle brengen redding; later vraagt een SA-man of er Hollanders zijn, wat ik ontken, we zijn op weg naar Duisburg antwoord ik. Dan komen de Jabo's weer. We zoeken dekking bij een boerenwoning; ong. 100m verder van de andere kant van de weg slaat een bom in, een grote vuurzuil. Even later en verderop dekken we ons weer en 2 bommen doen het zand van de weg op ons neerkomen, nog later, maar verder af zien we er nog eens twee neersuizen. We drinken koffie en bedelen brood, krijgen lekker warm eten, dan gaat het weer verder, gedeeltelijk met een kar en een vrachtauto, doch meest lopend. Onze voeten doen pijn, het laatste stukje Leukoplast brengt redding. Ik loop te transpireren met mijn vele kleren aan. We laten ergens pap koken van mijn rogge. In Wezel is vanmorgen de voetbrug zwaar gebomd en gedeeltelijk weggeslagen. Verder geen oorlogsnieuws, geen kranten hier. De beschietingen uit Kleve op Emmerich duren voort. Tegen de avond bereiken we Wezel, niet erg zwaar tot nu toe beschadigd; op de markt met mooie kerk zie ik zaadhandel G. Moshövel. Na wat eten zonder bon gaan we naar het station, ⁴¹Feldgendarmerie controleert ons niet. Reizen via Oberhausen en Sterkrade (waar luchtalarm) naar Duisburg. Ruim 11.00u 's avonds komen we in het Lager Duissernstrasse tot grote verbazing van de achtergeblevenen. De kamerindeling is weer veranderd. Na het een en ander te hebben verteld ga ik gauw slapen.

Mülheim, Ruhr, 15 februari 1945

Waarom ging je niet naar Rotterdam vraagt men ons, raadt ons af de Lagerfuhrer te bezoeken; we verdwijnen met een Lagerdeken en de weinige bagage die we hebben, want in Rees liet ik dekens, zakken, regenpijpen, sandalen etc. achter. We gaan per tram naar het Arbeitsamt in Mülheim en wachten daar tot ruim 12 u. Eerst willen ze ons afwijzen, er is geen werk, doch ik houd aan; ik vertel dat ons Lager in Emmerich moest worden ontruimd, dat we onderweg door de Jabo's elkaar kwijtraakten. De ⁴²polizeiliche Abmeldung had de Lagerführer bij zich, bonnen hadden we niet, en zo sta ik maar te liegen; en eindelijk krijgen we een kaart om ons te melden nabij een leerlooierij. Na eten en alarm ver lopen (tram rijdt slechts op spitsuren) komen we bij de fa. Möhlenbeck-Co (naambord geproduceerd door van de fa Schnürle, Duisburg) in de Düsseldorferstrasse in Mülheim-Ruhr-Saarn. Overal langs de weg staan leerfabrieken, die nog niet door de RAF zijn bezocht. De directie is telefonisch al op de hoogte gebracht van onze komst. We gaan morgen aan het werk, ganz-leichte Arbeit. We slapen met zijn beiden aan de overzijde van de fabriek, naast een café, annex boerderij in een stenen hut of schuur. Eerste deel is met kachel, volop hout en kolen krijgen wij het 2^e

⁴¹ oproerpolitie

⁴² politieële afmelding, uitschrijving

deel met kribben en dekens en klerenkastjes. Er is electrisch licht en buiten stromend water. Ook de afdeling "Herren" is beter dan in Duisburg of Rees. We ruimen de boel op die de Nederlanders vorige week, toen ze naar de Westwall einsatz gingen, achterlieten. We zetten koffie en warmen het overvloedige fabriekseten.

16 februari 1945

Om 6 uur opstaan, waslokalen op de fabriek met een aantal douchecellen. De andere helft is voor de 16 Italianen, die daar liggen we krijgen werkkleding, klompen e.d. en zijn dan de hele dag bezig met koeienhuiden in looizuur baden te hangen en te verhangen. 's Middags en 's avonds eten we warm eten mee. Onze bonnen willen niet afkomen omdat we niet kunnen aantonen dat we uit het Lager in Emmerich komen! Hopelijk loopt het goed af!

17 februari 1945

Vanmorgen in de fabriek lelijk op de tocht gestaan. Na het eten van 1 uur naar het badhüs, waar ik voel dat ik koorts krijg en ziek word. Eerst was ik in een schuilkelder en hoor van een chauffeur, die uit Wesel komt, dat gisteren Rees en Wesel zo gebomd zijn. We zagen gisteren vele strepen, ook Markierungzeichnen. Ik eet niets meer, zelfs geen stukje brood. Er is een nieuwe Rotterdammer bij, Jan van Male, alias Kleinwald, ook van de Westwall gevlucht.

18 februari 1945

Heel vroeg moest ik op zondagmorgen naar de WC. (eergisteren deed ik het in het urinoir wegens de duisternis) De sleutel weigert van de deur en dan doe ik alles in mijn broek. Verschrikkelijk, diarree op de grond enz. Uren ben ik er mee bezig, 's morgens 's middags, 's avonds om kleren te spoelen en te wassen.

19 februari 1945

Ik blijf eerst in bed, doch van de fabriek sturen ze me naar de dokter, wat vele uren duurt; in de wachtkamer word ik onwel; later (2 uur) komt er een aanval in de buurt (vliegveld Essen-Mülheim?) en nog later dreunt alles van een aanval wederom op Wesel. Wat een geluk dat ik dáár niet gebleven ben. Van de oorlog weet ik niets af; wel hoor ik dat op de Krim in Jelta, Stalin, Roosevelt en Churchill confereerden. ⁴³Pierlot in België afgetreden, Budapest na lange en zware strijd in Russische bezit.

20 februari 1945

Die rotte diarree houdt niet op. Van vermoeidheid kan ik haast niets doen.

21 februari 1945

Na hernieuwd doktersbezoek krijg ik opium tabletten, hopelijk helpen die. Gisterenavond laat was een alarm, eerst wou ik blijven liggen, maar het wordt een zware aanval op Duisburg; we kruipen diep weg onder de spoordijk boven een beekje dat er onderdoor loopt. Het ging er zwaar te keer. Vanmiddag ben ik er heen getramd en gelopen, o.a. om aan schrijfpapier te komen (in Mülheim alleen wat te krijgen tegen inlevering van 5 kg oud

⁴³ minister van landsverdediging in België

papier). Vooral Neudorf en de bekende winkels van de Königstrasse zijn verwoest. De Amerikanen landden op de Vulkaaneilanden.

23 februari 1945

Ik eet nog weinig, maar de diarree houdt niet op. Vanmiddag een zware aanval op Essen, waarbij ook op het centrum van Mülheim enige bommen vallen, die veel schade veroorzaken.

24 februari 1945

Weer een pechdag; bij het aanbrengen van de verduistering sleep ik met mijn jas de wekker van de tafel af, kapot – Ik ga naar de kerk in Saarn en laat zondag 4/3 een H. Mis uit dankbaarheid lezen wegens de gelukkige vlucht uit Rees; ik koop er verder een mooi Missaaltje. De kerk is door een luchtmijn zonder ramen, zodat het er eg tocht-

25 februari 1945

De hele morgen is het vooralarm, zodat ik na de H. Mis een tevergeefs tramreis naar het badhuis maak. 's Middags tram en loop ik naar het Duisburger Lager om de wekker gemaakt te krijgen, doch velen zijn weggelopen. (O.a. Aarts, Lagerslee e.a. kopstukken) Turkije en Egypte verklaren Engeland de oorlog. Hitler laat een rede voorlezen en voorspelt dit jaar de beslissing; ⁴⁴geschichtliche Wende.

26 februari 1945

Weer een paar uur in de wachtkamer doorgebracht, de schijterij houdt niet op. De directeur van de fabriek wordt er vervelend onder, dat het zo lang duurt. Ik probeer weer nieuwe tabletten.

27 februari 1945

Aan de Roer is een groot offensief door de Amerikanen ingezet, reeds een bruggenhoofd van 9 km is er gevormd.

28 februari 1945

Goebbels hield een overzicht over de toestand, liever sterven dan capituleren. Stalin eiste op Jalta conferentie Duitsers 10 miljoen slaven. Lagerhuis bekritiseert het beleid van Churchill: de Londense Polen zijn verraden.

1 maart 1945

De nieuwe maand brengt nieuwe verrassingen, al voelde iedereen het al aankomen. Eerst verlenging van de distributie perioden van 8 op 9 weken, nu verlaging van het broodrantsoen, ong. 1000gr per 4 weken, ook vet en ⁴⁵Nährmittel minder. In München-Gladbach moet de witte vlag al waaien

2 maart 1945

Eerste vrijdag. Ditmaal helaas niet naar de kerk maar eindelijk aan het werk. Hopelijk duurt het vuile werk niet lang meer.

⁴⁴ historisch keerpunt

⁴⁵ voedingsmiddelen

3 maart 1945

De toestand aan het Westfront is snel veranderd. Neuss voor Düsseldorf is al bereikt, voorbij München Gladbach, Rheydt, zelfs Krefeld, zodat het schieten aan het front hier steeds sterker hoorbaar wordt. Vanmiddag overal inkwartiering, er staan vele wagens gecamoufleerd opgesteld, honderden rijden verder, talloze vluchtelingen op fietsen, wagens, e.d. Het is koud weer met sneeuwbuien, doch later opklarend met Jabo's. Aan het Duisburg Lager informeer ik nogmaals tevergeefs naar post uit Rotterdam. Langs de wegen overal groepjes terugtrekkende soldaten, wagens zonder benzine; een grote wanorde is het.

4 maart 1945

In plaats van de H. Mis, die ik om 8 u laat lezen te kunnen bijwonen, moeten we werken en wat voor werk! Voor 7 u is het "aantreden", lang wachten in sneeuw en regen, er zijn geen schoppen e.d. Toch nog even in de kerk geweest, waarna we weer de hele weg teruglopen en dan van 10 – 11 wat stenen moeten bikken van een reeds maanden geleden gebomde boerderij. Erg veel stenen heb ik niet in mijn handen gehad, voor de regen staan schuilen en om half 12 zijn we nog voor het zondags eten terug. Dat rotwerk bederft je hele zondagmorgen, voor mij geen kerk, anderen wilden naar het badhuis e.d. Ik krijg de indruk dat de Amerikanen nu spoedig hier kunnen zijn. Ze beschieten Duisburg – Ruhrort. Het is alleen de vraag of wij dan nog hier zijn, ik vrees nl. dat ze ons mee naar midden Duitsland nemen, want morgen komt er bijv. uit Krefeld een Nederlander hier in ons Lager. Daar ik pas anderhalve dag werkte krijg ik geen ⁴⁶ Krankengeld, zodat ik bijna zonder geld zit. Maar als de nood het hoogst is. Van Frau Jäger krijg ik ruim 100 RM. De wekker is vlakbij gemaakt (nadat ik eerst nog eens tevergeefs naar ⁴⁷ Stadsmittle naar een horlogewinkel was getramd). Maar nu laat ik 2x vanmiddag in 5 minuten mijn horloge op de stenen vloer vallen, kapot, niet te repareren.

5 maart 1945

We zijn nu met 4 man, het is een Tilburgenaar (⁴⁸ Theo de Natris), die dik in de suiker en het brood zit. Nog onafgebroken trekken de vluchtelingen langs, nu ook uit Duisburg. Met spanning wachten we af, of ze ons hier zullen laten of meenemen. We beramen plannen om in één van de vele kelders de intocht van de Amerikanen af te wachten. Ik heb nog steeds brood in voorraad, dankzij de voor de vergunningen geruilde bonnen. Het werk is al verminderd, daar vervoersmoeilijkheden de aan- en afvoer belemmeren. Tijdens het schafthalfuurtje zegt de (dikke) Directeur dat we hier blijven en doorwerken!

6 maart 1945

Duisburg – Ruhrort – Hochfeld worden beschoten., de Rijnbruggen moeten al beschoten zijn, de Rijnbruggen moeten al vernield zijn de Ruhrbruggen liggen onder vuur, met de tram (lijn 2) kan men niet meer naar Duisburg

7 maart 1945

Al om 5 uur wordt Duisburg bestookt; vanavond is de Amerikaanse artillerie ook op en om Mühlheim gaan schieten, zware slagen hoor ik en in de lucht felrode of oranje lichten bij de

⁴⁶ ziektegeld

⁴⁷ stadsdeel van Duisburg

⁴⁸ zie kaart Arolsen-archief

ontploffing van de granaten. Lijn 16 rijdt nu ook niet meer naar Stadsmitte. Het werken en eten wordt steeds minder; de Italianen dreigen met staking, maar dat helpt niets. De Keulse voorsteden zijn al bereikt en volgens latere berichten stad al geheel in Amerikaanse handen. Tito in Yugoslavië minister-president en Mannerheim in Finland afgetreden.

8 maart 1945

De granaten horen we nu menigmaal overfluiten, er vallen doden en gewonden; het slapen wordt moeilijker, we mogen niet in een schuilkelder de nacht doorbrengen, de bevolking slaapt nu in de kelders. Elke middag wordt tijdens het eten een politieke radiozender aangezet, maar dan slaap ik of doe alsof met mijn hoofd op de tafel. – In de schuilkelder wordt vanavond tevergeefs naar de ⁴⁹Drahtfunk gezocht (de meldingen over de vijandelijke formaties worden waarschijnlijk door de geallieerden gestoord), maar plotseling horen we na 4 maanden een oude bekende stem, n.l. Radio Oranje.

9 maart 1945

Na een voorschot van 30 Mark ontvang ik pro resto nog geen zes Mark; mijn ziek-zijn eist nog minstens een halve maand dat rot werk doen, huden verslepen, aanbinden etc. Als de sirenes loeien werken we gewoon door, eerst als de vliegmachines overvliegen of, zoals vandaag, de bommen al gevallen zijn, (naar ik later hoor, eindelijk op de tot nu toe onbeschadigde locomotieven – werkplaatsen), mogen we de bunker in. Daar lekt het erg en bijzonder in het voorste gedeelte, waar de “Ausländer” moeten staan is het smerig. Als eindelijk het signaal “Entwarnung” gegeven wordt, is het nog niet veilig, wegens de zware Amerikaanse artillerie. – Van Bonn tot Wesel is de Duitse terugtocht op de rechter Rijnsoever vrijwel voltooid. Russen trekken op naar Stettin.

10 maart 1945

Het is “polizeilich verboten” of in een schuilkelder of bunker ’s nachts te slapen, als er geen alarm is, we moeten in ons schuurtje blijven. De directeur meent dat ik niet zo angstig moet zijn. In Mühlheim-stad wordt begonnen met de bouw van bakstenen muren op de wegen; in Nederland staan die er al 2 jaar en uit beton! De hr. Geifes is nog altijd in Rotterdam dus geen post; Frau Geifes verblijft in een veilig ondergrondse bunker, waar ik 8 dik besmeerde en belegde boterhammen bedel. Het is de hele dag betrekkelijk rustig. Stilte voor de storm? – Bij de Amerikaanse opmars naar de Rijn is ook Koblenz bereikt en bij Remagen - Linz is de eerste Rijnbrug, intact, in geallieerde handen, zodat hier de Rijn nu is overschreden.

11 maart 1945

Na de hoogmis te hebben bijgewoond moet ik noodzakelijk aan de wasserij en daarna nog aan de naaierij. Van een middagwandeling komt door een langdurige aanval op Essen niets. De Russen op de fabriek bleven gisteren weg, zal dag definitief zijn? We konden elkaar, ondanks taalmoelijkheden, toch wel enigszins verstaan; Amerikanen komen schnell-wieviel km? E.d. Ook met de Badoglio – Italianen trachten we op dergelijke manier iets te praten. – Nu het Duitse leger op de Oostelijke Rijnsoever is teruggedreven en het Ruhrgebied bedreigd wordt, worden er hier oproepen om niet te wijken gedaan, geen lafaards; 1918

⁴⁹ radio-distributie

keert nooit terug, wordt nogmaals verzekerd. De Volkssturm oefent graag terwijl de kerkklokken alleen nog mogen luiden bij nadering van pantsers, luchtlandingen e.d. Berlijn, Hamburg, Dortmund en vele andere plaatsen zwaar gebombardeerd. Na 9 uur vanavond Amerikaanse artilleriebeschieting op een doel ong. 1 km verder, wellicht de H. Goering brug over de Ruhr. Eerst een lichte klap, fluiten van de granaat, en het felrood-oranje licht na 3 à 4 seconden. En zware slag. We gaan toch de bunker in, want om de 3 minuten worden we opgeschrikt, tegen 11.u wordt het rustig.

12 maart 1945

We hebben rot werk van russen erbij, o.a. het losmaken van de knopen aan de huiden. De baas zegt, dat we sneller moeten werken. Flugblätter worden hier herhaaldelijk afgegooid en zelfs op straat gelezen. De foto's zijn het meest interessant, o.a. verwoeste Rijnbruggen in Keulen, het Remagen bruggenhoofd wordt gehandhaafd en zelfs uitgebreid. Wageningen en ten Z. van Emmerik worden in de Duitse berichten genoemd. Voor Ausländer nu helemaal geen aardappels meer. In nog geen 4 weken is het hier heel wat slechter geworden. Op mijn aardappelkaart kocht ik in Februari aardappels, die ik kookte en droog opat, maar nu eet ik in ⁵⁰"de scharfe Ecke" stamgerecht op mijn aardappelbon: 4 pond, per week 8 keer eten! Met Duitse soldaten ruil ik mijn teveel aan Marken voor guldens. 70 Mark is 52,50 gulden.

13 maart 1945

Voor het geval, dat ze ons Nederlanders en de Italianen toch weg willen voeren, organiseer ik een stevige jute zak. Mijn tabak kan ik niet geruild krijgen, zo schaars is het bood geworden. De Russen dringen steeds meer op Danzig en Stettin aan. Terwijl in de Flugblätter meermalen van de goede behandeling van de Duitse krijgsgevangenen geschreven wordt, meldt de krant, dat Roosevelt in Jalta afsprak om alle Duitse krijgsgevangenen naar Rusland te zenden om de geleden oorlogsschade te herstellen.

14 maart 1945

Mooi voorjaarsweer, dus Jabo activiteit, vooral des middags doorstaan we menig angstig moment, als herhaaldelijk de granaten oversuizen en de vliegtuigen gierend duiken. Eergisterenavond werden we op straat door zulke zware slagen opgeschrikt, dat we elkaar omarmden om als het ware het gevaar te ontgaan. Doch nu vanmiddag is het weer heel erg. Om de paar minuten horen we een klap, die het ergste doet vrezen, je weet niet of je moet weglopen, dekking zoeken of blijven staan, van werken komt niets. Later tijdens het 4^e opeenvolgende middagalarm horen we ⁵¹(Feind hört mit) in de bunker, dat de Amerikaanse artillerie op de ⁵²Flakstellung boven op de berg heeft geschoten, eenmaal werd de villa van de Directie beschoten maar het rondvliegende verkenningstoestel zorgde ervoor dat het daarna 5 maal raak was. Met bewondering wordt over dit juiste treffen gesproken. Wegens stroombesparing staan de machines de hele dag stil. De artillerie schiet nu bij dag en bij nacht erg zwaar, zodat het gebed: Bijzonder omdat Gij mij deze dag (nacht) bewaard hebt, hier tot volle werkelijkheid komt. Het bruggenhoofd in Remagen wordt steeds verder uitgebreid.

16 maart 1945

⁵⁰ Gasthaus "Zur Scharfen Ecke" op kruising Krefelder en Schwarzenberger Strasse

⁵¹ vijand luistert mee

⁵² luchtafweergeschut geplaatst in een kuil met aarden wal of betonnen rand eromheen

Een betrekkelijk rustige dag, zowel in als buiten de fabriek. -De Amerikanen trokken over de Saar en over de Moezel tussen Cochem en Koblenz door. De Duitsers verwachten dat de stilte aan het Westfront de laatste voorbereidingen vóór de orkaan zijn. Voorts ontkennen de Duitsers de Russische berichten dat Küstrin gevallen zou zijn.

17 maart 1945

Hr. Geifes is uit Rotterdam terug. Ik hoor van hen dat Adri thuis is, doch dat de eterij en de verwarming er treurig zijn. Hij bracht helaas geen brief of pakje mee. We scheppen weer een wagentje kolen van de voorraad bij de fabriek en lossen dit (ong. 2 mud) in ons schuurtje. Dat is voor ong. 10 dagen, zouden we het nog opstoken? Of zouden ze ons voor die tijd nog Midden Duitsland in meenemen? Weer tabak ontvangen. 20 sigaretten die ik voor wat brood en suiker ruil. – Wegens het artilleriegevaar gaan we niet meer naar het badhuis maar wassen ons aan de fabriek. Mijn handen zijn echter niet meer schoon te krijgen, niet met zoutzuur, goede zeep, gloeiend water en borstel. Het sterke looizuur maakte mijn handen steeds grover en zwarter. Tegen de kloven in mijn vingers koop ik goede huidzalf. -Die rot oude werkbaas heeft ons uit de bunker vanavond gezet, we mogen alleen in het lekkende voorgedeelte staan.

18 maart 1945

Heden verjaart Ria. Ik ben de hele dag met mijn gedachten thuis. Zou ze mijn verjaardagskaart op tijd hebben ontvangen? (Ja, 6/3) Na gisteravond te hebben gebiecht, vanmorgen naar de Hoogmis geweest, halve hosties. Voor de laatste maal krijgen we goed zondagseten. (soep, aardappelen – vlees - jus en witte bonen)

19 maart 1945

De nieuwe week begint met alarm om 4 uur, alweer Dortmund, waar met bier wordt geblust. Gisteren zijn er veel Nederlanders uit Mülheim vertrokken, naar huis, of Oostwaarts, dat weten we niet, zodat voor ons de spanning – waarheen? - blijft bestaan. De verdedigers van de brug bij Remagen zijn wegens lafheid ter dood veroordeeld. De Amerikanen veroverden Königswinter, Drachenfelz e.a.; Straatgevechten in Koblenz, strijd in de Hunsrück. Ten N. en ten Z. van Duisburg zijn overzetpogingen door de Duitsers “met succes” afgeslagen. Tijdens de middag alarm, waarbij de bommenwerpers ongestoord overvliegen, zien we een zware rookkolom opstijgen, die naar beweerd wordt, veroorzaakt is door fosforbeschieting o.a. van Ruhrort. -de machines op de fabriek draaien weer. Er wordt 's middags niet meer gezamenlijk gegeten wegens het gevaar van artillerie beschieting. We worden nog verrast met 100 gr vet – 1 maand rantsoen; naar we horen is ons broodrantsoen nog geen anderhalf brood (2250 gr) zodat we met 2 broden per week blij mogen zijn.

20 maart 1945

Weer een voorschot van 10 Mk ontvangen. Ik heb zo'n idee dat van de definitieve afrekening van Maart, die pas op 10/4 komt, niets terecht komt. We horen weer van Rotterdammers die naar huis mogen, wellicht is het weinige eten ook de doorslag van het vertrek. Ik ruil mijn tabak van Februari voor brood en eet nu wat extra's, fijn geroosterd of met vet besmeerd. Zou ik het volgende week nog zo hebben? Terwijl mij de eerste dag “ganz leichte Arbeit” is beloofd, moeten we nu allerlei karweitjes (schöne Arbeit!) opknappen die zeer vermoeiend

zijn. Als het niet snel en goed gaat, staan die arbeiders te ketteren, o.a. dat ik de luiste mens van Europa ben. Ik ben trots op zo'n getuigschrift! Een ander zegt, dat ik nog geen 45 pfg behoor te verdienen (het is 68 pfg per uur) Vorige Nederlanders hadden 120 à 130 en gingen met dikke buidels geld naar huis.

Ik antwoord dat het geld me niet interesseert, we kunnen er hoogstens een biertje en een krant voor kopen, inwisselen of overmaken naar Rotterdam gaat niet. Bovendien gaat er zoveel van af; Lager Verpflegung, loonbelasting, Krankenkasse, DAF, en huren van die rot keet. De papieren vlaggetjes van Werner worden verbrand, anders maakt de Tommy ons kapot!

21 maart 1945

Erg slecht geslapen, artillerie, alarm en weer zware artillerie inslagen op korte afstand. – Lente, prachtig weer, de hele dag is het voor-alarm met enige malen vol. Om 6 uur (het was 's middags al vanaf 4 uur af vol) vliegen er verscheidenen formaties over, die de Flughafen bombarderen. Ik kan nog juist in een schuilplaats bij de Flakstellung dekking zoeken, zodat ik vanavond met aspirine naar bed moet wegens hoofdpijn. – Er zou voor ons een ⁵³Fahrbefehl naar Nederland klaarliggen, maar ze weten niet, hoe we vervoerd moeten worden. In mijn verbeelding zie ik me al thuiskomen! – We krijgen een doosje lucifers, die hier erg slecht te krijgen zijn, ook de kwaliteit is treurig.

22 maart 1945

Gisterenavond zei ik dat ik nu geen post meer uit Rotterdam verwachtte en vanmiddag krijg ik eindelijk van thuis en Wies een brief van de Duitse Dienstpost Niederlande; ik lees hem in de bunker (2x 1 uur alarm), tallozen zijn thuis en ik zit hier in die pestzooi. De werkbaas wil ons wel naar huis hebben en maakt ons bij de Directie zwart; we doen niets. Doch in plaats van het gewenste ontslag gaan we morgen naar een andere afdeling. De Duitsers ontruimen het Saargebied en de Palz voor een groot gedeelte.

23 maart 1945

De hele dag bij schitterend weer – het lijkt wel zomer – moeten scheppen in de buitenlucht, Het bruggenhoofd Remagen wordt tot de Saar uitgebreid, de overtocht over de Moezel vorderde van Koblenz naar Bingen, Mainz en Ludwigshafen.

24 maart 1945

Al voor 3 uur word ik wakker van enorm gedreun van het front, de ramen trillen. Ik houd het in bed niet uit. Al spoedig vertellen de soldaten, dat de Rijn over een breed front door de Amerikanen is overgestoken. Ik zet de weinige bagage, die ik heb gereed en kleeft me aan, doch als dan het licht uitgaat probeer ik nog wat te slapen. Al om half 7 is het voor-alarm, dat met enige uren vol tot 's avonds 7 uur voortduurt. Het is veel rustiger geworden. We willen naar huis, ik ga in de stad bij het Arbeitsamt informeren, doch een ontslagbewijs van de fabriek door het Arbeitsamt afgestempeld en een Polizeiliche ⁵⁴Abmeldung zijn de noodzakelijke papieren.

Er is weinig of geen elektrische stroom, geen tram, op de fabriek al om 11 uur vrij, geen krant, de National Zeitung uit Essen is al 2 weken niet meer verschenen, zodat we nu geheel van nieuws verstoken blijven. De Amerikanen moeten bij Wezel o.a. zijn overgestoken. De

⁵³ vergunning

⁵⁴ uitschrijving

Jabo's zijn bijzonder actief, zwarte rookkolommen van grote branden zijn de laatste dagen geen zeldzaamheid. Joost is zonder papieren toch vertrokken.

25 maart 1945

Palmzondag brengt lang alarm, zodat ik niet naar de Hoogmis kan, wel naar de laatste H. Mis. Na het eten (nu alleen soep) komt de "snor" (Buchmüller) ons zeggen dat we morgen in Mühlheim moeten scheppen. Wehrmachtswerk? We profiteren van het mooie weer en maken een mooie wandeling. Een vrouw die ons de laatste berichten van de radio vertelt, o.a. dat Eisenhower het Ruhrgebied tot vernietigingszone verklaarde, raadt ons aan om nu te vluchten. Onze directie, die tot de partijbonzen behoort, gaat het eerst aan de galg! Na de kruiswegoefening maken we nog een avondwandeling. De Amerikanen hebben van Rees tot Dinslaken een bruggenhoofd gevormd.

26 maart 1945

Om half 7 is het aantreden maar het wordt veel later; na heel lang lopen en zoeken komen we (de Italianen, Jan v. Male en ik) aan het stationsempacement van Mühlheim - Heissen, waar langs de spoorbaan gestort puin weer in goederenwagens moet worden geschept. Er zijn te weinig schoppen, dus wisselen Jan en ik elkaar af. Daar het enigszins regent, het is veel koeler dan gisteren, zit ik onder een wagon op een dwarsligger één der duizenden uitgegooiden Flugblätter te lezen met de laatste oorlogsstand. Bij gebrek aan brood gaan we om 12.00 wat liggen slapen; het weer is verbeterd en al spoedig worden we opgeschrikt door Jabo's boven ons. De Italianen lopen direct naar een schuilplaats en de spoordijk, ik druk me bijna in de grond en dan ratelen de boordwapenen over ons heen en onmiddellijk erop slaan nog 2 bommen binnen enkele tientallen meters van ons in.

Ik durf niet op te staan, het puin valt nog op me neer; als ik opkijk zie ik een enorme zwarte rookkolom; dan loop ik zo hard ik kan, naar de bunker, waar blijkt dat we er allemaal wonder boven wonder goed zijn afgekomen; iets verder is een Duitser gedood. Er wordt geen schop meer verzet. Om 3 uur stappen we op; we moeten echter zorgen niet te vroeg, vóór 5 uur aan de fabriek terug te zijn. Via een bos met auto's en benzine opslag, vorige week gebomd, komen we in het Ruhrdal, prachtig uitzicht. We staan er enige tijd van te genieten, maar worden plotseling vanuit het dal beschoten, de kogels fluiten rakelings langs ons heen, 20 à 30 maal. We liggen achter een stenen muur en durven nauwelijks op te staan.

Bij thuiskomst wacht ons een dubbele portie warm eten (middag en avondeten) dat ditmaal bijzonder goed is. De volgende dagen moeten we er weer heen. Ik verzend post aan ten Brink en Hugo L. Nog steeds zitten we angstig af te wachten, of we nog worden weggevoerd, zoals zovele Fransen, Russen etc. langstrekken.

27 maart 1945

Voor ik weer naar het station Heissen ga, haal ik de 6 negatieven af die na 3 à 4 weken niet zijn afgedrukt. – We komen in Mülheim-Heissen de Italianen al tegen die terugkomen, er hoeft niet meer geschept te worden. Jan en ik gaan terug naar de stad, drinken er koffie, lezen de krant. Om 1 uur melden we ons bij de fabriek, waar niet meer gewerkt wordt, alleen aan wagentjes voor de vlucht. Het is koud en nevelig. Het front is vrijwel rustig. De directeur vraag mij: Wo sind Sie her? Op mijn antwoord, uit Rotterdam, hoor ik dat we naar

huis kunnen gaan en om 3 uur de Rückkehrschein kunnen halen. We eten ons dagrantsoen soep en vlees en een stuk worst op; daarna pakken we de bagage bijeen, laten wat rommel achter; gelukkig dat ik nu broodvoorraad heb, want voor de reis krijgen we niets mee.

Om 3 uur kan het vertrek niet doorgaan, de geldelijke afrekening is morgen pas klaar, de Rückkehrschein moet nog naar het Arbeitsamt ter afstempeling. Het geld kunnen ze houden, het kan niet veel zijn; bovendien wordt het binnenkort toch bijna waardeloos, ik hoor 1/14^e deel van de oorspronkelijke waarde.

Om half 4 krijg ik dan mijn papieren waarin gestuft is; niet afgestempeld. We nemen afscheid van de keukenvrouw, enige Italianen en mensen uit de schuilkelder. We zullen het met de trein proberen, boffen erg; hij staat juist op het punt te vertrekken naar Kettwich.

Overvol met vluchtelingen. Reizen verder ten Z. van Essen, stappen over in Werden en Steele, waar ik kaartjes koop tot Münster., doch we komen niet verder dan Bochum. Wat een jammerklachten hoor ik in die treinen. Was het toch eindelijk maar Schluss!

Meinen Gott! – langs de baan lezen we: ⁵⁵Hilft deine Reise siegen? Räder müssen rollen für den Sieg. Wir kapitulieren nie! Bochum is een grote, stille puinvlakte en resten van huizen en winkels, geen tram naar het Noorden of Dortmund. Maar we krijgen plaats in een grote politieauto, die naar Soest rijdt en ons in de late avond via Dortmund naar Unna brengt. We rijden dóór en langs bomkraters, tussen versperringen door, terwijl nog duizenden vluchtelingen langs de wegen trekken. In Unna is het station gesloten.

28 maart 1945

Na lang wachten lukt het om op een aanhangwagen mee te rijden, lopen dan weer in het maanlichte nacht een eind en rijden weer verder met een vrachtauto naar het station Hamm, waar we om 3 uur aankomen; we wachten tot 6 uur in de wachtkamer; tegen het daglicht moet er een trein vertrekken naar Münster, er zijn vele Nederlanders die huiswaarts gaan. De trein brengt ons tot Hiltrup daar het station Münster en spoorlijnen kapot zijn. Het laatste stuk lopen we dus weer; bij aankomst in Münster is het wel 3 uur lang alarm, al die tijd wachten we bij een bunker, bij een andere bunker wordt wam eten uitgedeeld, waarvan ik, ondanks het zuur is, een flinke portie eet. Ik reken uit dat ik met mijn voorraad brood maar 5 à 6 boterhammen per dag mag eten. Door de enorme puinhopen zoeken we het station op, maar de trein naar Gronau vertrekt ergens in het westen van de stad bij een blokpost en pas om 7 uur 's avonds. Na lang wachten, het is koud, in de open lucht, vertrekken we om ruim 10 uur in de avond.

29 maart 1945

Witte Donderdag. - Ik was ingeslapen toen er geroepen werd: Alles aussteigen; helaas zijn we nog niet in Gronau, nee, zelfs nog niet in Rheine. We moeten verder lopen over gebomde wegen, ook hier is er zwaar huisgehouden om de spoor- en landwegen onbruikbaar te maken.

Diep in de nacht komen we in Rheine aan en zoeken, waar tegen het daglicht een trein naar Gronau, moet vertrekken. Het regent, doch gelukkig staan er 2 spoorwagens als wachtkamer. Om 6 uur vertrekt het boemeltreintje vol Russische arbeiders met schoppen. In Gronau aangekomen koop ik nog een paar 42 pfg Hitler postzegels- Gross deutschen Reich en daarna lopen we naar het grenskantoor, waar al ruim 20 man (van 1 uur af) meer dan 9 uur liggen te wachten. Heel gauw krijgen we een stempel op onze Rückkehrschein en dan

⁵⁵ Help de overwinning, wielen moeten rollen voor de overwinning, wij geven ons niet over

staan we op Nederland grondgebied om met Nederlandse politie naar Oldenzaal gebracht te worden, om aan het vliegveld Twente te werken!!

De bevolking van Glanerbrug ontvangt ons met koffie en brood. Wat een heerlijk gevoel weer op eigen bodem te staan., wat een vriendelijkheid van de bewoners die vol belangstelling zijn. - Er wordt op een wagen gewacht voor de bagage, we horen van de razzia's in Enschede. We ⁵⁶“drukken” ons, een meisje brengt ons bij een boer, die ons gastvrij ontvangt. We kunnen ons er heerlijk wassen, eten best middageten en pap mee. Er is al een strobed gespreid, maar in de namiddag gaan we verder, de weg wordt ons uitgestippeld ten Z. van Enschede. Langs die kleine paadjes is er veel belangstelling- van waar en waarheen? - zodat we maar langzaam vooruitkomen. Tegen de avond komen we in Boekelo, aar we onderdak vragen. Er is electrisch licht dus radio. We krijgen een grote portie eten en verblijven dan tot half 12 in de familiekring, waar we heel wat te vertellen hebben. Dan gaan we slapen op stro in de aangrenzende schuur.

30 maart 1945

Voor we vertrekken horen we het laatste nieuws. De Amerikanen zijn al in Paderborn, komende uit Siechen zodat een vlucht van de fabriek naar Beieren wel zal zijn afgesneden: Ten N van het Ruhrgebied is Dülmen bereikt, richting Münster, zuidelijker is Frankfurt bereikt. – Via mooie bos- en heidepaadjes komen we in Delden, waar o.a. soep wordt uitgedeeld aan tientallen, die uit alle delen van Duitsland komen. De Duitsers zijn hier bezig het een en ander te vernielen; de mensen zijn erg optimistisch, we hopen nog over de IJssel te komen. Van Delden gaan we naar Holten, onderweg zorgt het Rode Kruis voor pap en brood, zodat we niets tekortkomen. Het Duitse brood hoop ik voor het laatste deel van de reis in het Westen of voor thuis te bewaren. In het verenigingsgebouw is het overvol.

31 maart 1945

Na pap en brood weer verder op stap, een gedeelte met boerenkar, maar we zitten angstig uit te kijken naar de Jabo's, die ook hier langs de wegen actief zijn; in diverse plaatsjes is er bomschade. Om half 12 komen we op de Deventer Pikeursbaan tot grote verrassing van de ⁵⁷tantes. Al spoedig zorgen ze voor warm eten. Ik laat wat bagage achter, want we krijgen brood mee, zodat mijn zak niet lichter wordt. Om half 4 worden we over de IJsselbrug geloodst, de Duitsers trekken onafgebroken in groepjes, vooral echter 's nachts, naar het Oosten terug. De Engelse en Canadese troepen vorderen in de achterhoek van Gelderland. Dan gaan we op Apeldoorn aan (gedeeltelijk onze bagage op een Amsterdamse aardappelkar), waar we wat soep krijgen bij het Rode Kruis; Ook hier nog electrisch licht, voeten worden er verzorgd en dan wachten we op een trein die vannacht naar Amersfoort of Utrecht zal rijden.

1 april 1945

Tot diep in de nacht hebben we op het station Apeldoorn gelegen en gestaan, doch tevergeefs in regen en kou gewacht. Eindelijk gaan we naar ⁵⁸Tivoli terug en daar proberen we op de plankenvloer wat te slapen. Om half 8 gaan we naar kennissen van de Deventer tantes, die een uitstekend ontbijt voor ons klaar zetten en waar we ons wat verfrissen en

⁵⁶ verbergen

⁵⁷ tantes; zussen van de moeder van Jan Mosheuvél

⁵⁸ Tivoli Apeldoorn; gedurende eerste helft 20e eeuw een belangrijk cultureel centrum

dan wonen we de Hoogmis bij, drinken koffie en na een heerlijk middagmaal gaan we weer op stap. Mijn voeten zijn nogal pijnlijk, maar we behoeven niet zover vanmiddag. Tegen het donker worden komen we in Hoenderloo waar een flinke portie zuurkool ons wacht. We hadden gedacht het tekort aan nachtrust nu in te halen, maar door invoering van de zomertijd slapen we korter. Na bijna 5 maanden afwezigheid zijn we wat Nederlands nieuws betreft erg achter. De koningin bezocht zuid- Nederland, Gerbrandy vormde een nieuw ministerie, een nieuwe zilverbon van 5 gulden. Den Haag is op 3 maart zwaar gebomd, welke "vergissing", ruim 550 mensen het leven kostte. In de Bergpolder kwam op 18 maart een V1 of V2 neer; tramwagens, spoorrails en elektriciteitsdraden zijn gestolen. Ten Westen van de IJssel is de voedselpositie erg slecht.

2 april 1945

Met moeite bedelen we ons ontbijt bij elkaar en later nog een half bordje warm eten; het is slecht weer, doorwaternat, vragen we in Otterloo enige maken tevergeefs om ons wat te drogen en te warmen; eindelijk lukt het. 's Middags breekt de zon door, in Barneveld drinken we 2 bekers melk; bij het Rode Kruis aldaar brood; blaas onder mijn rechtersvoet behandeld en dan op Achterveld aan, waar echter geen Rode Kruispost is en we lang tevergeefs bij boeren om onderdak moeten vragen. Het is al 8 uur als we in een grote koeienstal boven de koeien ligplaats krijgen. Daar is het warm en we krijgen nog lekker brood.

3 april 1945

Regen en nog eens regen. Maar als we om 8 uur opstappen wordt het spoedig droog en breekt de zon door. Het gisteren gebedelde brood komt nu goed van pas, want alleen bij het Rode Kruis in Utrecht krijgen we nog warm eten en brood mee. Vandaag boffen we; diverse keren kunnen we onze bagage op karretjes leggen, soms zelf ook een eindje meerijden. We bereiken tegen de avond Montfoort, waar we in een vies en tochtig R.K-verenigingsgebouw komen te liggen. Een kruisbeeld en paus Pius de XI hangen er aan de muur, er onder staat WC, die ook al smerig is; er is geen eten, geen water.

Rotterdam, Hillegersberg, 4 april 1945

Heel vroeg gaan we ongewassen en niet uitgeslapen uit dat vuile lokaal op stap, onderweg schoeien we ons ontbijt bij elkaar. Onze bagage ligt op een Vlaardingse aardappelkar, zodat we voor 12 u in Gouda zijn. Bij het Rode Kruis eten we goed warm eten. Als mijn voeten nog eens zijn nagezien, voel ik me weer fit voor het laatste traject; eerst nog even aan bij Ber(neef), die voor een warm hapje en brood zorgt, maar dan moeten we opschieten om voor 7 u in Rotterdam te zijn. Vóór Nieuwerkerk kunnen we op een melkauto meerijden. Heel snel nadert dan Rotterdam, hefbrug, kerktoren, het is nog net zoals bijna 5 maanden geleden. Ik neem afscheid van Jan van M. en loop dan nog een half uurtje; daar ligt de Molenlaan vóór me, de bomen zijn verdwenen. Eerst bij Wies thuis aan, wat een heerlijk weerzien. Ze hebben me vandaag verwacht, want de Deventer tantes hebben Paaszaterdag mijn thuiskomst nog kunnen telefoneren. Met de hele familie van Dael gaat het dan op huis aan, waar een aardig geschilderd welkomsschild, vlaggen en een schat van vele bloemen mij verrassen. – En dan begint het vertellen van alles, wat ik heb meegemaakt, we raken niet uitgepraat. Ondertussen heeft moeder heerlijk warm avondeten klaar gestookt. Bruine bonen met sla en aardappelen, daarna het gaarkeukeneten: zuurkool die zoet is van de suikerbieten. Het koken op hout, dat erg schaars is, een groot ongemak. Nog heel lang zitten we in het donker (sinds 30 januari geen electrisch licht) na te praten en lezen bij een kaars de laatste berichten uit de Vrij Pers e.a.: vorderingen in Twente in de richting Bremen,

Hannover en Stuttgart. De Nieuwe Rotterdamse krant verschijnt deze week niet meer, wel raamkranten.

5 april 1945

Bijna de hele dag heb ik op bed uitgerust. Er is veel belangstelling van burens en bekenden.

6 april 1945

Er is veel post van mij uit Duitsland aangekomen, sommige brieven en kaarten deden er iets meer dan 3 weken over, andere echter 3 maanden. Ik lees post, die voor mij bestemd was, doch mij niet bereikte in Amersfoort, etc. – De opmars bij de IJssel is bij Zutphen blijven steken. Ik ben half ziek van het gaarkeukeneten

7 april 1945

De straatgevechten in Zutphen houden aan. Oostelijker worden Coevorden en ⁵⁹Nordhorn bereikt. In het verre Oosten deden de Amerikanen Landingen op Okinawa ⁶⁰Rioe-Kioe en Japan en ⁶¹Formosa. De Russen staan voor Wenen. Het gaarkeukeneten hebben we ongebruikt laten staan. Het is niet te eten. Volgende week doet moeder het weer zelf.

8 april 1945

De hongersnood wordt steeds erger. Het broodrantsoen wordt verlaagd van 800 gr naar 400 gr per week, wel helpen het Zweedse, Zwitserse en Internationale Rode Kruis, doch de mensen sterven zelfs langs de straat. Begraffenissen hebben het druk, er zijn geen kisten meer. De S.D. houdt nog steeds razzia's, schiet 10 à 20 mensen tegelijk dood, wier lijken dan lang op straat blijven liggen. Het is zonnig maar guur weer.

9 april 1945

Na felle strijd is Zutphen in geallieerde handen, waarbij in de stad veel schade is aangericht. Luchtlandingen in Drenthe, Dedemsvaart en in Duitsland Meppen bereikt.

10 april 1945

Na 5 maanden voor het eerst weer in de stad geweest. Joost, die 3 dagen eerder uit Mühlheim vertrok is nog niet thuis; anderen die uit het Duitse Lager vluchtten zijn na een verblijf in een gevangenis thuisgekomen of onderweg ergens blijven steken. De stad ziet er smerig uit, overal hopen afval, glasscherven, afgezaagde bomen, mensen die in het gruis naar kooltjes zoeken, opengebroken straten, half gesloopte schuilkelders, rammelende fietsen zonder banden of met surrogaat. De druk op de waterleiding vermindert, telefoon en radiodistributie komen geheel stop te staan; er zijn hier en daar wat molentjes op de daken, die voor wat verlichting binnenshuis zorgen. Thuis hebben we heel wat geld uitgegeven voor noodkachels en noodverlichting. Uit Zuidelijke richting horen we het front.

11 april 1945

Deventer is gevallen, in Duitsland Hannover. De bakkers zijn al dagenlang gesloten, het weinige op de bon is er zelfs niet. Gelukkig komt er weer een half van het Rode Kruis bij. De groente is vrij te koop, doch erg duur.

⁵⁹ plaats ligt nu net over de grens bij Denekamp

⁶⁰ Riukiu-eilandengroep hoort tot het meest westelijke stuk van Japan

⁶¹ tegenwoordig Taiwan

12 april 1945

Volop lenteweer. Tussen Deventer en Zutphen zijn de Canadezen gisterenavond de IJssel overgestoken, dat geeft weer moed. In Drenthe is o.a. Emmen bevrijd, doch bij Meppel staken de Duitsers een dijk door; ook zijn er vele bruggen vernield. In Duitsland is ten Noorden van Maagdenburg Wolmirstedt bereikt, 90 km ten Westen van Berlijn. Verder veroverd: Brunswijk, Schweinfurt, Koburg.

13 april 1945

Al vroeg gaat het verpletterende bericht van mond tot mond. Roosevelt gestorven, plotseling door een beroerte getroffen. Het is nauwelijks te geloven, juist nu vlak voor de grote beslissing, nu de Amerikaanse legers zo glorieus door Duitsland trekken.

14 april 1945

Tussen Stendal en Magdenburg rukken de Amerikanen nu naar Berlijn op. Zuidelijker werd Jena bereikt, voorbij Leipzig gaat het naar Dresden. Alleen om Bremen wordt tegenstand geboden. Assen is gevallen, de Canadezen rukken op naar de stad Groningen en de provincie Friesland binnen. Zwolle en Meppel nog in Duitse handen. Arnhem is grotendeels veroverd na een overgang over de IJssel bij Westervoort; thans 5 provinciehoofdsteden bevrijd. In het Oosten gaven Königsberg met tienduizenden gevangenen en Wenen met 130.000 gevangen zich over. Stadscommandanten die zich overgeven worden door Himmler met de doodstraf bedreigd. – De hele dag is het een zorg voor het eten en nog hebben we honger. Mijn HBS-schriften, die ik al 15 jaar bewaarde, worden uitgezocht en dan voor stook verscheurd. De palen verdwijnen steeds meer uit de weilanden, zelfs putplanken en tuinhelken, brugleuningen etc., brochures en oude reisgidsen komen tevoorschijn en gaan de kachel in. Dan moeten de bijl en zaag weer worden onderhouden en gescherpt. Zo zit ik uren voor de kachel, o.a. om suikerbieten (eerst in stukjes gesneden) uit te koken, uit te persen, nogmaals koken etc. resultaat is een beetje stroop. Harry Truman is Roosevelts opvolger. In het Westen 2 miljoen Duitse gevangenen.

15 april 1945

's Zondag horen of noch lezen we betrouwbare berichten. Het gerucht dat ⁶²von Papen gevangen werd genomen door de geallieerden blijkt juist te zijn. Roosevelt heden begraven.

16 april 1945

De Canadese opmars in Oost-Nederland gaat snel Noordwaarts: Zwolle en Dalfsen, in Friesland: Heerenveen, Leeuwarden, Dokkum, Ternaard aan de Waddenzee, in de provincie Groningen de hoofdstad, Zoutkamp aan de Lauwerszee bevrijd, terwijl de Polen Winschoten bevrijdden. Op de Veluwe echter zware Duitse tegenstand bij en in Apeldoorn, waarheen de Engelsen uit Arnhem ook oprukken en o.a. Deelen bereiken. Iets meer dan de 3 provincies Noord – Zuid-Holland en Utrecht met de grootste steden blijven nog te bevrijden, doch de duivelse bezetters willen zich tot het uiterste verdedigen. Inundaties worden uitgebreid, dijken liggen ondermijnd. De Moerdijkse- en Dordtse bruggen zijn grondig vernield. De singels kunnen niet meer behoorlijk bemalen worden, het niveau zal stijgen, de kelders wellicht onderlopen. De angst en de ellende stijgen met de dag. De lijkwagens rijden soms

⁶² vice-kanselier onder Adolf Hitler

met 2 kisten tegelijk in een snel tempo door de straten. Uren staan de mensen in de rij voor een halfje klef brood. Groente blijft schandalig duur. Spinazie meer dan 2 gulden per kg, bloemkooltjes 5 gulden per stuk, radijs 50c per bosje. Zwart zijn de prijzen van eieren (8,-), tabak (25,-per sigaar) brood (35 gulden per 800 gr) enz., meer dan het honderdvoudige van de oude prijzen. In Duitsland moesten de Amerikanen hun Elbe-bruggenhoofd bij Magdenburg terugtrekken. Zouden de Russen toch nog eerder in Berlijn zijn? In het Zuiden nog Bayreuth en Halle.

De geallieerden maakten nog gevangen: prins August, zoon van ex keizer Wilhelm, voorts de bijna 100 jr. oude generaal van Mackensen. Bij de Ned. Bank tevergeefs getracht mijn 10 Mark biljet in te wisselen.

17 april 1945

Via Otterlo hebben Engelse troepen Barneveld bereikt, doch de Duitse tegenstand in Apeldoorn duurt voort. In Groningen is de Dollard bereikt, in Friesland Sneek, niet ver van de afsluitdijk. De Duitse troepen van het Ruhrgebied worden steeds meer samengeknepen. De Amerikanen bereiken Hof, dicht bij de oude Tsjechische grens. Radio Oranje en Herrijzend Nederland doen een dringend beroep op de geallieerde legerleiding, tot spoedige bevrijding van het hongerende Westen, waar nog slechts tot eind April broodgraan en aardappels zijn. Betogingen in Brabant voor snellere bevrijding zijn echter verboden. -het Zwitserse belletje doet nu als huisbel dienst.

18 april 1945

In bevrijde concentratiekampen laten de Amerikaanse commandanten de Duitse bevolking de ellende zien, de Duitsers moeten de arme slachtoffers verzorgen. De eerste Nederlandse bevrijde krijgsgevangen kwamen in Breda aan. Er is de laatste dagen wat meer melk. Ria krijgt nu 2 liter per week; meest is het karnemelk, het vervoer is het grote probleem. De angst voor de Duitse inundaties groeit met de dag, ja met het uur.

19 april 1945

Adri en ik moeten er op uit om palen uit het land te gaan halen, wat een gevaarlijk werk is, doch we zitten zonder brandstof. Het lukt echter en tot laat in de middag zitten we 4 palen in stukken te zagen. Dan komt het hakken nog en in 3 weken is alles weer verstookt. Magdenburg is na een zware strijd nu veroverd. Straatgevechten in Dresden, Chemnitz en Neurenberg. De oude Tsjechische grens is door de Amerikanen overschreden. Moskou zwijgt nog, maar Berlijn meldt een enorm Russisch offensief tegen de Rijkshoofdstad. – Ten Westen van Harderwijk is Nulde bereikt. Franse havens aan de Gironde gaven zich na zware RAF aanvallen over. In het Ruhrgebied wordt het laatste verzet in Düsseldorf gebroken. Het Rode Kruis brengt volgende week 400 gr brood en 125 gr margarine. De bonnenlijst is niet erg uitgebreid, geen vlees, geen kaas, geen bieten, in sommige plaatsen de broodbon verlengd. In Gouda melk voor iedereen en zelfs wat suiker, maar ook het water gerantsoeneerd. De Duitsers vorderen weer fietsen en auto's zelfs van de voedselvoorziening, ook razzia's om te graven. ⁶³Max Blokzijl gearresteerd.

⁶³ Max Blokzijl; geheim lid NSB, radiospreker, gefusilleerd in 1946

20 april 1945

Hitlers verjaardag gaat zonder vlaggen, redevoeringen etc. onopgemerkt voorbij. Zal de Britse propaganda, die al enige jaren sprak van Hitler 's last birthday, nu gelijk krijgen? De Duitsers zetten steeds meer gebieden onder water, de Wieringenpolder, bij Muiden, Mijdrecht etc. Over de oorlogsschade in diverse Nederlandse steden wordt gemeld: Arnhem is één ruïne, Zutphen ernstig, Groningen gedeeltelijk.

21 april 1945

Na wekenlang mooi weer – alles staat in volle bloei, alsof het mei is -, is het nu guur en stormachtig. Goudenregen en sering staan al weken vroeger dan andere jaren er prachtig bij. Vorige maand werden onze tulpenbollen uit de bakken gestolen, nu hele takken seringen. De Duitsers doen tegenaanvallen ten Noorden van Magdenburg over de Elbe, om de in de Harz ingesloten Duitse troepen te bevrijden. De Russen trokken over de Neisse, de nieuwe Poolse grens, zijn nog 140 km van de Amerikanen bij Dresden verwijderd. Zodat de legers elkaar spoedig zullen ontmoeten. Rode Kruis schepen met Zweeds en Zwitsers voedsel kwamen in Rotterdam aan, zodat we nog enige malen een halfje brood kunnen verwachten.

22 april 1945

De Paus heeft een fascistische RK-priester uit Noord-Italië geëxcommuniceerd, voorts in een encycliek gebeden gevraagd voor de conferentie San Francisco. USA weigeren de Poolse - Lublin regering daar toe te laten. Het machtige Russische offensief nadert Berlijn.

23 april 1945

⁶⁴Seyss-Inquart heeft in den Haag t.g.v. Hitler's verjaardag volgende de NRC-raamcourant toch een rede gehouden. Hij hoopt dat het fanatieke verzet, dat de Duitsers hier zullen bieden, Nederland geen ernstige schade zal berokkenen. Ook ⁶⁵Mussert en ⁶⁶Rauter (met hoofd in verband) moeten aanwezig zijn geweest. Het centrum van Den Haag wordt ontruimd. Alleen in de Bommeleerwaard enige gevechtsactiviteit. Prins Bernhard bezocht o.a. Leeuwarden en ontmoette er de Roermondse bisschop Mgr. Lemmens. Volgens de Duitse berichten hebben de Russen ten Noorden en ten Oosten van de Rijkshoofdstad de buitenste verdedigingszone bereikt. Het lang omstreden Bologna is eindelijk gevallen.

24 april 1945

Na een paar winterse dagen is het weer verbeterd. Aan de Molenlaan zijn de palen in enkele dagen (beter nachten) verdwenen tot aan Bergschenhoek zelfs. Adri en ik trappen naar Zevenhuizen met een handwagen achter ons. We zagen 6 palen die we netjes afgedekt opladen, doch spoedig komt er een "veldwachter", door een boer gewaarschuwd. We moeten alles weer afladen; gelukkig maar want even later komen we een paar controlerende Duitse soldaten tegen. Dan had het anders afgelopen.

⁶⁴ Seyss-Inquart; de loyaalste aanhanger van Hitler en Rijkscommissaris in bezet Nederland, had hoofdkwartier in Landgoed Clingendael in Den Haag; hoofd verantwoordelijk voor het wegvoeren van de Joden en gedurende het Neurenberg Proces (het proces tegen de Duitse oorlogsmisdadigers) , ter dood veroordeeld.

⁶⁵ Mussert; Nederlandse politicus, die NSB in Nederland had opgericht en leidinggaf

⁶⁶ Rauter; hoogste vertegenwoordiger van de SS en verantwoordelijk voor vervolging en onderdrukking van het verzet en medeverantwoordelijk voor de deportatie van de Nederlandse Joden; werd in maart 1945 bij toeval beschoten door verzetsmensen in de buurt van de Woeste Hoeve op de Veluwe en als represaille werden er 263 mensen geëxecuteerd

25 april 1945

Radio Oranje heeft nogmaals een dringend beroep gedaan op de geallieerde legerleiding om de bevrijding van West Nederland te bespoedigen. Er is een voorstel gedaan om de vele thans al overbodige bommenwerpers pakketten levensmiddelen te doen afwerpen.

Nu staat iedereen in afwachting, er liggen er 's nachts te luisteren of er kisten eten, als het manna bij de Joden, naar beneden komen. De strijd in Berlijn, waar Goebbels met familie en Hitler nog aanwezig zouden zijn, gaat onverminderd verder, steeds meer wijken worden veroverd, andere liggen onder het Russische artillerievuur, terwijl de Amerikaanse en Russische luchtmacht de rest doen. De Russen zijn ten Z. van de Rijkshoofdstad bij Mühlberg aan de Elbe, terwijl de Amerikanen bij Würzen aan de Mulde zijn, de ontmoeting is nu elke dag te verwachten. Uit Nederland geen ander dan slecht nieuws over inundaties in Noord en Zuid-Holland en Utrecht. In Italië een doorbraak naar de Po, o.a. Spezia, Modena, Ferrara bezet. Max Blokzijl zou in den Haag zijn.

26 april 1945

De Russen zijn al ver ten W. van Berlijn, dat geheel omsingeld is en bedreigen o.a. Brandenburg; Bremen eveneens omsingeld; de Franse troepen zijn in Beieren diep doorgedrongen, Ludwigshafen aan het Bodensee en Ulm zijn veroverd, Regensburg en Augsburg worden bedreigd.

27 april 1945

Seyss Inquart noemt de geallieerde voorstellen om voedsel af te werpen holle propaganda; toch zijn hier en daar door wegen door Nederlandse en Duitse politie afgezet omdat er pakketten op bepaalde weilanden worden verwacht. Het is slecht weer. Het water van de singels stijgt steeds meer. – Brünn en Stettin in het Westen en in het Oosten van Bremen zijn gecapituleerd. Volkssturm en Hitlerjeugd strijden met de Duitse soldaten mee in Berlijn. In Noord Italië snelle geallieerde vooruitgang terwijl Tito Fiume nadert. Goering heeft een hartkwaal en wordt als maarschalk van de glorieuze Luftwaffe door Robert Ritter von Greim opgevolgd. De ratten verlaten het zinkende schip, - Hedenmiddag naar Blijdorp gelopen en o.a. ⁶⁷Vrind bezocht, salaris van April ontvangen, (vorige maanden voorlopig 90 % van de gemeente). De schade, die de vliegende bom in die stadswijk veroorzaakte, is groot en dan te bedenken dat er op Antwerpen 4000 neer kwamen. De laatste vliegende bom viel op 27/3 in Zuid Engeland, waar er 2700 doden en 6500 gewonden als slachtoffer vielen. De verovering van het Nederlandse gebied maakte aan de beschieting met deze terreur wapenen een einde. Het aantal slachtoffers van de bombardementen is echter nog vele malen groter. Pétain is gearresteerd en aan de Zwitserse grens Mussolini, vermomd als Duitse soldaat.

28 april 1945

Behalve weer terugtrekken in de Bommelerwaard is er over Nederland geen nieuws. De San Francisco conferentie is begonnen, er circuleren vredes geruchten. Later wordt bekend gemaakt, dat Himmler de onvoorwaardelijke overgave aanbood aan Engeland en de Verenigde Staten, dus niet aan alle geallieerden, waarop Londen en Washington dan ook niet ingaan. Maar het begin van het einde is er. Dan is er een opstand in Beieren, waar radio

⁶⁷ assistent op accountants bureau van Jan Mosheuvel

München enige uren in handen van de opstandelingen was. In Noord Italië hebben Italiaanse patriotten de grote steden veroverd. Turijn, Milaan, Genua, Como etc.

Franse troepen zijn de Zee alpen overgestoken. De Amerikanen en Russen hebben elkaar bij Torgau ontmoet. Na Stettin rukken de Russen op naar Mecklenburg waar ze binnenkort de Engelse troepen, die nu in Hamburg ook uit het Oosten bedreigen, zullen ontmoeten. Nog Westelijker zijn de Canadezen aan de Eemsmonding (Leer). In het Zuiden van Duitsland bereikten de Amerikanen Regau en Eger In het voormalige Tsjecho Slowakije, de Franse troepen Constanz aan de Bodensee.

29 april 1945

Zoals het weer geheel van streek is (onweer, hagel en natte sneeuw), zo is het ook de bevolking. De berichten, die ondanks gebrek aan radio en krant, doorlekken zijn zo opwindend en snel op elkaar gevolgd, dat men nu elk ogenblik het einde verwacht. Himmler heeft medegedeeld dat Hitler stervende is en de capitulatie geen 48 uur zal overleven. Generaal Dittmar gaf zich in Magdenburg over en zegt dat Goering dood is. Behalve Mussolini zijn ook de voormalige secretaris van de fascistische partij Farinacci en de ex-onderkoning in Abessinië (Ethiopië) Graziani gearresteerd. Mussolini is geëxecuteerd, terwijl anderen zijn opgehangen, waarna hun lijken door de straten van Milaan werden vervoerd. - Na het middaguur cirkelen er honderden bommenwerpers laag boven IJpenburg en Waalhaven (voor zover dit te schatten is) om levensmiddelen af te werpen. De mensen staan bij honderden op de daken om dit bijzondere schouwspel te zien.

30 april 1945

Prinses Juliana, die al enige tijd in Engeland vertoeft, verjaart heden. Het spreekwoord van de witte hoed in April moet op de laatste dag nog uitkomen. Langdurig valt er een dikke natte sneeuw, zodat de daken wit zijn. Het weer is nu wel heel erg veranderd. Er is geen groente te koop. Zaterdag jl. lagen naast de bloemkooltjes van 4 à 5 gulden de blomkoolbladeren voor 2,50 per kilo. Te 5 uur zie ik richting Terbregge een groot aantal rode fakkels dalen, dat is het teken, dat er levensmiddelen omlaag komen. En ja hoor, even later komen er grote vliegtuigen laag aangevlogen, we zien heel wat kleine stipjes snel vallen. Dat heeft wel bijna anderhalf uur geduurd. Dat veroorzaakt grote vreugde. Er gebeuren kleine ongelukken, een huis raakte in de brand door een fakkel en gewonden door de vallende pakjes. Politie en Rode Kruis zorgen voor het verzamelen van de gaven, o.a. vlees in blik, suiker, chocolade, meel etc. Helaas zijn er ook schobbers, die ervoor zichzelf op uittrekken, doch gelukkig worden er verscheidene gegrepen. De vraag is nu maar of het snel en eerlijk verdeeld kan worden. Wat is de bedoeling van deze hulp? Wordt de verovering van het Westen niet voortgezet? Dan komen we er wellicht zonder verdere vernielingen en inundaties door de Duitsers van af. Zou Eisenhower liever de capitulatie van Dld. afwachten?

1 mei 1945

Al vóór 9 uur vliegen er weer grote bommenwerpers laag over Terbregge om hun pakjes uit te gooien terwijl tegen half 4 ik nogmaals rode fakkels zie, dus nieuwe levensmiddelen-regen. Ik ga naar de Rotte en maak het enthousiasme van de duizenden mede als de toestellen laag overvliegen. Het veld ligt als het ware bezaaid met pakken. Boten varen door de Rotte met reeds bijeengepakte zakken etc. Vanavond pas om 9 uur binnen (tot 's morgens 4 uur) doch men houdt zich al niet meer aan de speruren. Eigenlijk verwachten we

heden de capitulatie nog, maar we moeten nog wat geduld uit oefenen. Mijn laatste sigaretten ruil ik voor brood (5 pakjes à 3 broden), tabak voor vlees en brood (4 broden), jenever voor spijsolie, bonen en honing. De voorraad aardappels raakt op, maar er is nu uitkomst in het zicht.

2 mei 1945

De door Himmler aangekondigde dood van Hitler is gisteren volgens de krant “doorgegaan”; het heet dat hij in de strijd om Berlijn is gesneuveld. De capitulatie onderhandelingen van de Zweedse graaf Bernadotte schijnen geen resultaat te hebben gehad. Admiraal Dönitz zet als opvolger van de Führer de strijd voort. Ondertussen zetten de Russen hun opmars langs de Oostzee voort, o.a. ⁶⁸Swinemünde bezet. München is door de Amerikanen bezet en hiermede vrijwel geheel Beieren. Ook heden weer pakketten-regen.

3 mei 1945

Ondanks SS, Volkssturm en SA viel Berlijn. Deutschland volgt weldra, aldus een aangeplakt Trouw-biljet. De Duitse verliezen in de hoofdstad zijn zeer groot. In Noord Italië capituleerde het gehele Duitse en Fascistische Italiaanse leger. Engelse troepen bereikten de Oostzee en bezetten Lübeck, waardoor Sleeswig Holstein en Denemarken afgesneden zijn. De levensmiddelen die bij grote hoeveelheden dagelijks worden afgeworpen zullen nu ook met vrachtauto's uit Gelderland en Brabant en per zeeschepen via de Waterweg komen.

4 mei 1945

De hele nacht heeft het gestortregend, terwijl de weilanden nog vol pakketten liggen. Zodoende is er vanmiddag een groot aantal mensen naar Terbregge gelopen om, nadat er nog een nieuwe lading was bijgegooid, te gaan rapen, Ik heb hard meegeholpen. We vormden lange rijen en gaven de zakken door. Soms is er wel eens een pakje open of stuk en dan wordt er smakelijk gegeten! Zo verorber ik lepels suiker en kreeg ik nogal wat chocolade. Overheerlijk! Gelukkig is het weer verbeterd. Na afloop weer er brood en/of pap uitgedeeld. Uit een blik heb ik 34 liter heerlijke pap gelepeld, waarvan ik tevoren 1/2 pond margarine en ong. 3 ons suiker deed. Er werd n.l. gewaarschuwd voor fouilleren zodat ik alles opat; er werd niet gefouilleerd!

Nauwelijks ben ik erg moe thuis, half 9 's avonds, of er wordt geroepen (Henny Seeuwen); “het is vrede”. En jawel hoor, binnen enkele ogenblikken stromen de mensen de straat op. Vlaggen blijven nog binnen, doch er wordt flink gezongen en al wat vuurwerk afgeschoten. Morgen om 8 u gaat de wapenstilstand in, niet echter voor Noorwegen, waarheen wellicht Dönitz is gevlucht. Het is nu precies 1 maand, dat ik thuis ben!

5 mei 1945

Nog voor het licht wordt (ong. 5 uur) hoor ik schieten, zou er toch nog verzet zijn? Het is nu 8 maanden na de beruchte ⁶⁹5^e september. Ondanks de aangeplakte waarschuwing van Trouw gaan de vlaggen uit. Het is immers heden Maria dag, 1^e zaterdag ter ere van Maria van Fatima, tevens feest van de H. Paus Pius, di de Turken bij Lepanto versloeg (na overwinning van de vijanden de eeuwige vrede!)

⁶⁸ nu Pools, Świnoujście

⁶⁹ Op dinsdag 5 september 1944 zegt premier Gerbrandy in een radiotoespraak dat de geallieerden de Nederlandse grens hebben overschreden. Door dit later fout gebleken bericht komt Nederland in een bevrijdingsroes. Duitsers en collaborateurs raken in paniek. Zij vluchten massaal weg uit Nederland.

Er schijnt toch Duits verzet te zijn. O.a. Berkel-Rodenrijs. De vlaggen verdwijnen wederom. Gisteren hoorde ik zware klappen, de mijnen van de Waterweg moeten onschadelijk zijn gemaakt, zodat de eerste schepen verwacht worden. Van distributie van de nieuwe levensmiddelen is nog niets bekend. De bonnenlijst bevat wat vlees n kaas en 1 kg aardappelen of 2 kg bieten. Weer klantenbinding en vastgestelde groenteprijzen. Er worden bevrijdingsnummers uitgedeeld, doch het is nog niet helemaal een feit

6 mei 1945

De aangekondigde plechtige hoogmis met Te Deum als dank voor de bevrijding gaat door, hoewel er nog geen geallieerde soldaat te zien ia. De vlaggen blijven weg en helaas zitten we tevergeefs uit te zien. Eindelijk te ruim 12 u gaat het Raadhuis Coolsingel voor en wordt de stad één vlaggenzee. We zijn vrij! In Wageningen hebben de Duitsers en geallieerden de capitulatie getekend. De etalages staan direct vol met oranje, op vele punten staat zelfs radio, waar omheen talrijke belangstellenden het laatste nieuws beluisteren. Ondergedoken auto's en motoren rijden weer; Adri heeft mijn fiets in elkaar gezet, doch de banden blijven een probleem. Behalve de nationale kleuren ziet men ook de Engelse en Amerikaanse vlag, doch geen Russische. De oorlogskaart wordt niet meer bekeken, alleen in Tsjecho Slowakije wordt nog wat gevochten. Talrijke concentratiekampen zijn geopend en bekende persoonlijkheden (⁷⁰ds. Niemöller, Schussing, Franse ministers etc.) bevrijd. De prins Bernhardkade is weer in ere hersteld. Duitse aanplakbiljetten worden van de zuilen gescheurd. Tot laat in de avond staan duizenden langs de weg, doch geen Canadees of Brit te zien. Ondertussen wordt er volop gezongen en gehost, verduisteringspapier gaat in vlammen op. Soms gaat er nog een Duitse auto onder groot gejoel voorbij.

7 mei 1945

De voedseltransporten uit Gelderland gaan voor, zodat we nog geen soldaten te zien krijgen. In Rotterdam is Müller gearresteerd en burgemeester Oud in ere hersteld. In Utrecht is Mussert bij de binnenkomst van de Europese troepen gearresteerd. Nadat Dönitz de zeestrijdkrachten al had teruggeroepen, is vanmiddag de algehele capitulatie aangeboden. Uit Praag wordt echter nog strijd gemeld. De radio brengt ons de stem van de Koningin, de Rotterdammer en zelfs Hitler. De Maasbode is op kleine schaal begonnen, maar trekt grote belangstelling, geplakt op oud verduisteringsbord. Ook de Rotterdammer is verschenen, beide voorlopig in de Witte de Withstraat, Ook zijn er al nieuwe aanplakbiljetten. Niet bedelen (bij soldaten), geen geruchten, vrouwen gedraag u waardig en de oproep van de vertegenwoordigers van de Nederlandse regering te Londen. Koning Leopold is in Zwitserland, Zijn aftreden wordt door de Belgische Socialisten geëist, zodat Spaak uit San Francisco wordt teug geroepen. ⁷¹Trakan is vrijwel heroverd op de Japs. Morgen is het V(victorie) en E(urops) Day.

8 mei 1945

Spanje en Portugal verbreken de betrekkingen met Duitsland, terwijl Japan boos is, omdat Duitsland capituleerde zonder zijn mede weten! Goebbels' lijk is gevonden; hij, zijn vrouw en kinderen hadden zich vergiftigd. Zowel gisteren – als hedenmiddag daveren de bommenwerpers weer laag over, alleen zondag sloegen ze over; van een bon aanwijzing is

⁷⁰ Martin **Niemöller** (Lippstadt, 14 januari 1892 - Wiesbaden, 6 maart 1984) was een Duits militair, luthers theoloog en verzetsstrijder.

⁷¹ provincie in Thailand

nog niets bekend. Aardappelen zijn al 2 weken op de bon niet te koop. De mensen worden ongeduldig, eerst eten en dan juichen! Er zijn een paar Canadese wagens langs gereden, doch het had weinig te betekenen. Burgemeester Oud richt zich in een proclamatie tot de Rotterdamse burgerij en de bevelhebber van het Canadese leger tot de bevolking van de provincie Utrecht, Noord en Zuid-Holland. Het is nu 11 maanden na de invasie, 2 maanden na de Rijn overgang bij Remagen; van het 1000 jarige Rijk is niets meer over. De frontkaarten worden als aandenken bewaard en opgeborgen. De ondergrondse pers in alle variaties wordt overal aangeplakt. De ondergrondse bewegingen (Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten) terroriseert de NSB-ers, knipt meiden, die met Duitse soldaten liepen kaal, vordert auto's, motoren en fietsen etc. De commissie Waarheid neemt een NSB-kringhuis in gebruik. 's Namiddags heb ik met een Canadese auto door het N. en in het W. meegereden tussen de juichende mensen, de stad is één vlaggenzee. In de 2e Maasbode bulletin staat een bon voor n reepje chocolade en nog wat. In de avonduren (het is pracht weer geworden) overal vreugdevuren, lampions etc. Hitler wordt verbrand. Ik ga er nog eens op uit om palen te zagen, wat nu zonder risico gebeurt; er rijden vele voedselauto's, Canadese wagens (o.a. met Nederlander, als Engelse of Canadese soldaten) die ook Nederlandse arbeiders uit Duitsland terugbrengen.

9 mei 1945

De grootste vreugde was heden wel de broodbon: 400 gr, terwijl er voor de volgende week nog 900 gr biscuits en 1 blikje wordt of kaas komt. Het is echter allemaal veel te weinig. Het wittebrood is heerlijk. Terwijl de bevolking met toenemende ontevredenheid op een behoorlijke verdeling van het voedsel wacht, neemt de N.B.S. veel in beslag te eigen bate. Overigens bijna de hele dag staan te zagen. Uit Assen een brief onbestelbaar terugontvangen, die begin maart van hier naar Mülheim vertrok!

10 mei 1945

Hemelvaartsdag. Warm zomers weer. Naar de Koninginnekerk geweest voor de Mattheüs Passion. Er circuleren nu berichten, dat de Canadezen voor het voedsel gedurende 72 dagen zullen zorgen. Dat wordt goed. Mussert niet in Utrecht en Max Blokzijl niet in Groningen, beiden in den Haag gepakt. Ook Goering niet dood, doch gearresteerd. Het is nu 1 jaar geleden, dat we met Duitsland in oorlog raakten en "eindelijk zijn we dan vrij". We zijn al gewend aan de Canadese soldaten in de straten en de N.B.S.

19 mei 1945

1e Pinksterdag. Het heeft lang geduurd voor ik weer tijd had om het dagboek bij te werken. Houthakken, zagen, drogen, Maasbode-werk en ook nog wat kantoorwerk leggen geheel beslag op me. De voornaamste gebeurtenissen staan echter nu in de krant, die weer bewaard wordt. Het eten is stukken beter. Vorige week Zondagmiddag kregen we de eerste reep chocolade plus 2 blikken bacon en 1 blik lunchworst. De reep was al gauw verorberd. De bacon ging er met bruine bonen best in, want we ongeveer zaten 5 dagen zonder aardappels. De achterstand is nu ingehaald. Dinsdag kwamen de 900 gram biscuits los plus nog 1 blik soep. Overal zag je mensen met kussenslopen vol ⁷²kaken sjouwen. En nu knabbelen we al enige dagen op deze brood vervanging. Ze zijn al een 2^e maal uitgedeeld. Tegelijk met de 2^e reep chocolade, want er komt voorlopig geen brood. Hier en daar werd

⁷² **Kaakje** (biscuitje of meelkoekje) is een benaming die in sommige Nederlandse dialecten gebruikt wordt voor een bepaald soort koekje

reeds gebakken brood zonder bon tegen 18 ct. verkocht! De slagers distribueerden een ½ pond boter per hoofd, van de kerk kregen we ook wat boter en kaak. Over de soep, waarvan er diverse soorten zijn, wordt nogal verschillend geoordeeld. Gisteren was er 1 ons thee voor ons vijven en een ½ pond suiker per man. De melk is nu ook volop te koop.: 5 liter per week! De elektrische meter is ingeschakeld, we hopen spoedig licht te hebben, het blijft echter nog wachten op het gas. Adri en ik zijn daarom Maandag jl. naar de Fredricks-sstraat getrokken en hebben een reeds behoorlijk gekortwiekte oude boom verder geamputeerd. Een groot deel is in het water gevallen en bleef in de modder steken; doch hebben we dankzij de hulp van een roeiboot, bijl (die in het water viel) zaag, ladder, touwen en handwagen, weer 2 karrenvrachten thuisgekregen. Het restant van de boom is nu ook verdwenen. Gisteren dreunde het huis herhaaldelijk van de ontploffingen. Versperringen worden door de NSB-ers opgeruimd. Met de Pinksterdagen moeten er nieuwe distributiekaarten gehaald worden, Het aantal aanplakbiljetten is legio. Kleurige platen met vlaggen die de soldaten verwelkomen of opwekken tot strijd voor Indië, verder de zwarte markt, militair gezag, oproepen, officiële bekendmakingen (23.00 – 4.00 u verboden uren). Voor de nieuwe week is er nog aangekondigd 1 kg aardappels, zeep en zout. Post van oom Antoon meldt, dat ze in Roosendaal benauwde oorlogsdagen en maanden beleefden. Voor de Maasbode doe ik vrijwillig heel wat werk. Vader loopt bijna elke dag naar de Witte de Withstraat heen en terug. De belangstelling is groot, de krant nog klein.

26 mei 1945

Het is dezelfde reden als vorige week. De hele dag ben je bezig met allerlei karweitjes en 'avonds zit je moe in het donker. Op 2^e Pinksterdag zijn we met een pakket uit Roosendaal verrast en morgen moet er weer wat gehaald worden. Uit Breda kreeg ik vanmiddag het een en ander. We kunnen weer brood laten bakken en pap maken. Het is wel geen 5 liter per week geworden, doch we hebben nu toch veel melk. De kaken etc. moeten nu betaald worden. Ook Venlo eindelijk bericht. Jan Wever kwam uit Tilburg even aan, zodat we mede door het tot 4 kg verhoogde rantsoen nu niet meer zonder aardappels zitten. Buiten Nederland is de vrede nog lang niet. Tito wilde Triëst hebben, maar is er voorlopig weer uitgezet. Tokio wordt hevig gebomd. San Francisco wordt een mislukking. Uit Brussel ontvingen we interessante lectuur, die geen plaats in de krant kan krijgen. De NBS zoekt tevergeefs naar Adri en zijn motor(en) en dreigde mij mee te nemen.

3 juni 1945

Nog steeds geen tram, geen gas, geen elektrische stroom, geen brood. Adri is Vrijdag jl. gevangengenomen, doch dat duurde geen dag. Zijn in beslaggenomen motoronderdelen werden weer terug gegeven. De arbeiders uit Duitsland komen bij duizenden nu ook per trein terug. Vannacht kwam George V. terug, die het gedeeltelijk per vliegtuig deed. Vader krijgt wegens dikke benen extra voedsel, waarvoor men vele uren in de rij moet staan. De eerste sigaretten zijn op de bon verkocht. Ik heb eindelijk een overzicht samengesteld van mijn "verdiensten" in Duitsland.

<i>Inkomsten in Reichmark</i>		<i>Uitgaven in Reichmark</i>	
Loon en toeslagen	422,47	Lager en verdere kosten voor eten, drinken, roken	336,48
Frau Jäger	115,00	Krankenkasse	33,11
Sigaretten bon	30,00	Huur	20,00
		Kerk	16,86
		Tram	13,20
		Kapper, toilet art.	11,67
		Loonbelasting	10,60
		D.A. Front	10,24
		Reparatie schoenen	10,00
		Werkschoenen	8,90
		Werkhemd	8,25
		Geneesmiddelen	8,22
		Onk. Terugreis	7,51
		Kranten en bioscoop	6,80
		Bril	5,95
		Postz. Verzameling	6,02
		Schrijfbeh. en porti	4,16
		Sportriem	2,85
		Diverse onkosten (pasfoto, kerkboek, wekker, reparatie etc.)	10,15
		Ingewisselde guld. 19,75 ⁷³	26,50
		Saldo RM ⁷⁴	10
TOTAAL	567,47	TOTAAL	567,47

Opbrengst	RM 26,50	Gld 19,75
Onkostenterugreis	Gld 7,25	
Coll Rode Kruis	2,50	
Saldo	10,00	
		Gld 19,75

Uiteindelijk resultaat van 5 ½ maand ellende is dus 10 gulden en 10 on-inwisselbare Marken

5 juni 1945

Het geïnundeerde land richting Bergschenhoek is vrijwel droog gekomen; de dijkjes en de houten versterkingen zijn overbodig. Het hout is al grotendeels gesloopt, wel kunnen we nog een partij asbestpapier bemachtigen, dat brandt ook best.

⁷³ Zie omwisselingen van RM naar Gld in staatje hieronder

⁷⁴ Onwisselbare Marken

6 juni 1945

Volgens "Parool" gaat de tram overmorgen beperkt rijden, 'n paar lijnen gedurende een paar uur per dag. Maar over das horen we nog niets; vanmorgen heb ik in mijn kleine teen gehakt, door schoen en kous heen. Vanavond echter was het nog erger. Een grote zware tak was ik aan het doorzagen. Onverwacht brak hij door en verpletterde mijn grote teen.

8 juni 1945

Nog +/- 3 weken, uiterlijk begin juli komt er gas, als is het maar 2 uur per dag. Verder wordt er 10 maanden kolen beloofd. Het is een feestelijk gezicht nu de tram weer door de bochten giert, het is niet eens erg druk. Ook de bioscopen beginnen vandaag.

10 juni 1945

Vader verjaart heden, 60 jaar. Het is geen mooi weer, integendeel. Ik loop nog steeds kreupel en Adri die nu voor Militair Gezag rijdt loopt met een halve had in het verband. Joost was dezer dagen nog steeds niet thuisgekomen. Vanavond zou er voor het eerst weer precessie in de kerk-tuin zijn, doch (door het slechte weer ging het niet door, ook de uitgebreide verjaardagsvisite konden we niet in de rozen-volle tuin ontvangen.

13 juni 1945

Cineac heeft het enorm druk; ik ben er vanmiddag geweest, het koninklijk bezoek aan Zuidelijke Nederlanden en de oliepijpaanleg door de Verenigde staten waren bijzonder interessant. De belangstelling voor de buitenlandse politiek is niet groot. In het verre Oosten is Tarakan bevrijd, de strijd om Borneo gaat verder; in België dreigt een chaotische toestand, er is een grote stroming tegen Koning Leopold. Het Poolse probleem is iets minder acuut geworden. In 20 minuten tijd ontmoette ik vanmorgen drie mensen uit het Duisburgse-lager. Joost en Arie moeten pas zijn thuisgekomen, iets wat nu per trein, tram of auto heel wat gemakkelijker en feestelijker gaat.

17 juni 1945

De nagel van mij linker grote teen is van achteren afgeknipt en doet me lelijk pijn. Voor het eerst rijdt de tram nu vele uren op Zondag. Hij brengt veel bezoek o.a. de Parijse Maasbode correspondent Kuiper en Joost, die van zijn terugtocht komt vertellen. Koning Leopold wil naar België terugkomen, er wordt een algemene staking afgekondigd en het ministerie treedt af.

18 juni 1945

De belangstelling voor de film, dag – en weekbladen, foto's etc. is enorm. Verkopers met lectuur, wat dan ook, worden de nummers uit de handen getrokken. Voor de bioscopen staan rijen, alsof en voedsel wordt uitgedeeld. We zijn weer aan de gaarkeuken. Het is goedkoop 10 ct. per portie, zoveel dat je het nauwelijks op kan, uitstekend en warm!

20 juni 1945

De ontevredenheid neemt hand over hand toe. De een kankert op de Binnenlandse strijdkrachten, een ander op het Militair Gezag., weer een ander over de brutaliteit van der weer terugkomende Joden, nog een ander over de te zachte behandeling, zelfs vrijlatingen

van NSB'ers. Terwijl ⁷⁵Arnold Meijer "gewoon" uit Vught vertrok, probeerde Rost van Tonningen het in Scheveningen uit de 4^e verdieping. Hij behoeft niet meer veroordeeld te worden. De geallieerden laten nu ook Nederlanders de landmijnen opruimen, da's geen werk, nog erger is het dat ze de Duitsers in Delfzijl enorme voorraden naar Emden laten slepen. Er wordt gekankerd om het uitblijven van een krachtige regering, over het stilleggen van vele fabrieken door kolengebrek, terwijl in Duitsland volop ligt en weer hard gewerkt wordt. De protestanten hebben een zwak voor Zondagsrust, zodat dus parades, distributiekarten uitreiken, tramwerken etc. uit den boze zijn. Bij de groetenman wordt gekankerd, dat we zo weinig aardbeien krijgen, bij den bakker dat we zoveel kapotte koek krijgen (wordt overigens uitstekend voor pap kan dienen). De ex-onderduikers zijn jaloers op de arbeiders uit Duitsland, die feestelijk worden ingehaald en op de krijgsgevangenen, die bij terugkeer een dubbele kaart kregen.

21 juni 1945

Sinds enige dagen loop ik met een steenpuist in mijn hals, die nog steeds dikker wordt; morgen ga ik er mee naar de huidarts. De geallieerden hebben de Delfzijlse transporten naar Duitsland stopgezet. Ze willen opstand ten gevolge van hongersnood voorkomen.

24 juni 1945

Het nieuwe ministerie is eindelijk samengesteld. Bij de bonnenlijst is iets nieuws ingevoerd, een waardebon van 30 cent, waarmee de bakker of melkboer kan worden betaald. In Cineac zag ik weer een leuke Walt-Disneyfilm, later de V1-aanvallen op Londen en van de Luftwaffe op Malta – De aardappelen zijn nu zonder bon in de winkels te koop, we hebben er zoveel uit Brabant gekregen dat ze in de kelder en schuur liggen te rotten. In juli komen de nieuwe.

27 juni 1945

Nadat de Maasbode in Amsterdam met Amsterdamse editie is verschenen is de Tijd nu ook in Rotterdam gekomen, doch met een Amsterdamse uitgave. Winkeliers worden nu bevoorraadt met verschillende artikelen. Vanmiddag zag ik de vlag op de ⁷⁶GEB-wolkenkrabber wapperen, stroom?

Ik probeerde Tevergeefs, doch een uur later zie ik plots, dat het pianolampje brandt; ik loop het huis door, er branden nog meer lampen, de radio komt tevoorschijn. Vanavond de Koningin en de nieuwe minister-president Schermerhorn – Het was een interessante toespraak over het te voeren regeringsbeleid, die bijna 7 kwartier duurde. Het stroomverbruik bleek vrijwel nihil. Per dag ½ kw. is het rantsoen.

29 juni 1945

Amsterdam heeft zijn nationale feestdagen met Koninginnebezoek al gehad. Vandaag is Prins Bernard jarig, de Prinses is de Prinsesjes in Londen halen. Koning Leopold blijft voorlopig maar in Tirol. Zijn thuiskomst is niet gewenst. Oknawa en Luzon zijn nu geheel in Amerikaans bezit. De strijd op Borneo gaat verder, de bonnen op Tarakan leren alweer olie, nu komt Balikpapan aan de beurt.

1 juli 1945

⁷⁵ fascistische politicus

⁷⁶ Gemeentelijk Elektriciteitsbedrijf: de eerste "wolkenkrabber" van Europa, 56 meter hoog en gebouwd in 1931 staat in Rotterdam

Het eerste halfjaar is alweer voorbij. De julimaand begint met slecht weer, toneel en film zijn echter nu een welkome afleiding. Het electrisch rantsoen van ½ kw per dag wordt al veel lager gesteld. Juli/aug slechts 8 en volgende maanden iets meer. Gas is nu ook spoedig te verwachten, per 2 maanden: 34 m² per 2 personen + 6 voor iedere persoon daarboven; voor ons dus 52m³, nog geen m³ per dag. In de Rotterdamse havens is het werk neergelegd na een schietpartij van de Binnenlandse strijdkrachten, die de stelende havenarbeiders controleert. Ook in de stad zijn er razzia's tegen zwartehandelaars o.a. Rubroekstraat.

2 juli 1945

Over 1 ½ jaar heb ik nu de kas opgemaakt, inclusief de Duitse reis dus.

Inkomsten		Uitgaven	
Saldo 01-01-'44	145,97	Ameublement	750.00
15 m salaris	2.400,00	Kostgeld 11 maanden à 77 2 maanden à 50	947.00
22 wk 90%	792,00	Spaarboeken	664.30
Onk. Stroom	199,36	Loonbelasting en ziekenfonds	381.54
Prov. Postzegels	132.50	Postzegelverzameling	183.66
Cruise en YV.cat tabak	70.73	Cadeaux (ring 59,50 Wies)	145.00
Id drank	13,71	Kruisbeeld incl. reparatie	42.50
Id fruit	3,50	Kerk ½	45.48
Maasbode schrijfgrei	6,00	Bios, toneel, concerten	40.90
Verloving (t. Marie)	5,00	Ets steiger	37.60
graafloon	10,00	Heren regenjas	32.50
Ongevallen wet	12,00	Tram 1/2	35.00
Verjaardag vader	25,00	Boeken	42.16
Verjaardag Adri	10,00	Geneesmiddelen	24.68
Marken (zie 3 juni)	10,00	Reis 2 ^e paasdag Breda	23.55
		Foto C. van Os. En lijstje	21.75
		Reis Nijmegen	17.17
		4 kalk injecties	16.50
		Porti, telefoon	15.94
		Div bijdragen (Maasbode, Rode Kruis, oorlogsslachtoffers)	22.25
		SPD examen (niet gedaan)	15.00
		Reparaties bril 7.- Horloge 3.50 Div 6.55	17.05
		Jubileum Struys	10.00
		Missaal	10.00
		Brood en bonnen	9.12
		Reizen Gouda, Zoetermeer en Goirle	12.80
		foto's van Oudg	7.50
		Foto's Wies	4.00
		Abonnement en contributie	8.50

		O.O.M.ongeveer	7.08
		Kammen, veters, zeep, zooltjes	6.65
		Kalender, agenda, lijm, inkt, schriften, mappen, plakrol	5.71
		Onderzoek GGD	5.00
		Ring (graveren en adv)	2.75
		Adv Parool (schoenen)	4.50
		Begrafenis tante Bets	1.66
		Boete	1.00
		Thermometer	1.25
		Munten 1/2	0.38
		Kapper	3.70
		Bloemen	11.10
		Eigen consumptie	9.75
		Terug te vorderen	1.62
		Diversen 1/2	0.13
		Saldo 30/6 `45 1	190.02
TOTAAL	3835,77	TOTAAL	3835.77

4 juli 1945

De minister-president heeft voor de radio gesproken n.a.v. de havenstaking. Zowel werkgevers als arbeiders kregen een beurt, maar ondanks zijn ernstige woorden is het werk niet hervat, de meesten zouden hem niet gehoord hebben.

6 juli 1945

Burgmeester ⁷⁷Oud riep vrijwilligers op, doch die zijn nu niet nodig, want het werk wordt hervat; ook op de mijnen in Limburg verloopt de staking. De Koningin bezocht onder groot enthousiasme de hoofdstad en de residentie. Ook was ze deze dagen in Putten dat door de Duitsers zo geterroriseerd is. Van de meer dan 600 weggevoerde mannen keerden er enige tientallen terug. Er worden nog steeds arrestaties verricht, o.a. bunkerbouwers. Mengelberg mag nooit meer dirigeren. – Terwijl er niemand thuis was is er een huiszoeking gedaan naar...? Wordt de motor van Adri gezocht; of hij zelf? Hij rijdt tussen Venlo en Alkmaar en ziet heel wat van de verwoestingen, vooral Noord Limburg – Arnhem – Betuwe is een doodsvlakte; toch komen de mensen er bij duizenden terug. Er zijn hulpacties om de getroffen en aan het alle nodigste te helpen, doch niemand komt het hier afhalen. De ellende daar kun je hier nauwelijks indenken, nu heel langzaam alles weer een beetje normaal gaat worden. Op Rotterdam Zuid is er nu gas, er komt ook petroleum. Ik moet “vijandelijk vreemd papiergeld”, dus mijn tien Mark, inleveren.

8 juli 1945

Het goud van de Nederlandse Bank, dat in hoeveelheid verminderde door besteding van het algemeen belang door de Nederlandse regering in Londen, is ge-her-waardeerd.(240,000 kg à 2970 gld). Binnenkort komen de Big Three (Truman, Churchill, Stalin) te Berlijn bijeen. Er

⁷⁷ Burgermeester Rotterdam van 1938-juni 1941 en van 7 mei 1945-1952

valt heel wat te bespreken. Rusland wil de Dardanellen van Turkije, maar daar wil Engeland over mee praten, waarop Rusland antwoordde ook voor Tanger te willen spreken. Volgens Russische cijfers krijgen de Berlijners meer te eten dan in het Westen van Duitsland. Berlijn is door de geallieerden verdeeld, ieder bezet een gedeelte. Dan zijn de Russen nog wat verder "opgerukt" en moeten de Engelsen en Amerikanen "terugtrekken". De nieuwe Poolse regering wordt nu vrij algemeen erkend. Franco schijnt ook van het toneel te moeten verdwijnen; over koning ⁷⁸Leopold weinig positiefs, hij is nog steeds in Salzburg. Dinsdag komt de Koningin naar Rotterdam. Dat belooft een feest te worden!

9 juli 1945

Een hele ontzuivering voor menigeen op Maandag morgen; de fl 100,- biljetten moeten worden ingeleverd, aantekening op het persoonsbewijs. Ik heb geen van beiden! Wies verjaart heden, mijn salaris is op fl.175,- gebracht, maar er is nog geen kopje of wat ook voor a.s. huishoudentje te koop. De koningin komt morgen niet, is vermoeid. De zon was hedenmiddag gedeeltelijk verduisterd.

11 juli 1945

Bij de banken staan steeds rijen voor de inlevering van de 110 gulden biljetten, wat vóór Zaterdag gebeurd moet zijn. Er kwamen nog 4 tramwagens onbeschadigd uit Bremen terug per schip. We slopen de planken van het kolenhok om te kunnen koken. De kranten zijn nu ook op Woensdag (evenals 's Zaterdags) met een dubbel vel uitgekomen. Vooral de ellendige toestand in vele delen van ons land worden beschreven, vooral over heldenfeiten tijdens de bezetting, waarvan de heldendaad uit de Langstraat in December '44, waar de moffen naar Antwerpen wilden doorstoten, veel bewondering wekt. Prinses Juliana is in Canada de prinsesjes halen. De Binnenlandse Strijdkrachten heeft de overall verwisseld voor een behoorlijk soldatenuniform. Er melden zich vele vrijwilligers. Japan wordt steeds zwaarder en langduriger gebomb. Deze dagen Charlie Chaplin gezien, ditmaal geen oorlogsfilm!

13 juli 1945

Op de Balkan is het weer erg onrustig. Grensincidenten tussen Griekenland en Bulgarije – Yoego Slavië - Albanië. Volgende week wat meer brood (2 broden) en minder kaak (600 gr) De kosten voor levensonderhoud zijn zodanig gestegen, dat de lonen wel omhoog moeten; toch probeert de regering een inflatie tegen te gaan. Per jaar bezorgt de levensmiddelen invoer de Staat een verlies van ruim ½ miljard gulden, dit deelde o.a. de minister-president hedenavond mede in het wekelijks uit te zenden praatje van een der ministers. Daarom moet de eigen oogst met vrijwilligers binnen gehaald worden. "Arbeid", dat was het parool van Koos Vorrink in de Rivierahal, op welke bijeenkomst het Wilhelmus en de Internationale werden gezongen. In de "Waarheid" wordt gemeld, dat er S.S.-doktoren waren, die per dag 11.000 mensen vergasten, anderen maakten zeep uit de lijken. Voorts is er kritiek op de Maasbode, die over de rode terreur van de communisten in Buchenwaldt schreef.

15 juli 1945

De bisschoppen hebben n.a.v. de bevrijding een schrijven doen voorlezen., terwijl het Te Deum weer klonk, ook via de radio. Van een terugkeer van de vroegere omroepverenigingen

⁷⁸ Koning van België vader van latere koning Boudewijn

is nog geen sprake al gaven de NCRV en de AVRO al een blad uit. Op weg naar de conferentie der "Big Three" kwam Truman in Antwerpen aan. Deze week wordt met een gaslevering aan de Rotterdamse Maasoever begonnen. De gashouders staan al hoog aan de Keile haven.

16 juli 1945

Terwijl Stalin nog op zich laat wachten, hebben Churchill en Truman Berlijn bezichtigd. De kaart van Europa en de oorlog tegen Japan zullen te Potsdam wel uitvoerig besproken worden. Japan wordt door de Amerikaanse vloot gebombardeerd van slechts enkele mijlen uit de kust.

17 juli 1945

Vandaag voor het eerst weer naar den Haag en zelfs al met de stoomtrein. Het is erg druk, hoewel de bootjes ook nog velen vervoeren. Het is erg veranderd. Wegens kaartjes gebrek alleen enkele reizen, soms zelfs geschreven kaartjes. Het materiaal is treurig. Een rode-kruis-wagen, wat Duitse goederen- en personenwagens, een elektrisch – doorgaand rijtuig. De snelheid is minder, de weilanden droog, de palen weg, maar ook honderden dwarsliggers onder de rails verdwenen.

19 juli 1945

De koningskwestie in België blijft de krant vullen. Leopold treedt niet af, doch de regering zet hem voorlopig af. Franco wil een koning, maar de troonpretendent Don Juan, wil Franco niet. ⁷⁹Dachau wordt t.z.t. platgebrand en daarna een pelgrimsoord.

20 juli 1945

Het is nu al heel lang droog weer. Het stormt nu zodat de binnenstad een zandstorm beleeft. We hebben eindelijk gas, doch als het eten gekookt is, blijkt, dat we al meer dan ons dagrantsoen (52 m3 per 2 maanden) verbruikten.

22 juli 1945

Vanmiddag een heerlijk roeitochtje op plas gemaakt en rustig op een eilandje gezeten, daarna tegen een sterke tegenwind terug geroeid. De Prinses haalde de kleine prinsesjes uit Canada, ze blijven voorlopig echter in Londen. Over de conferentie in Potsdam worden geen bijzonderheden bekend gemaakt. Steeds geweldiger wordt de druk op Japan, de gehele Britse slagvloot is in het verre oosten. De gehele kunstwereld staat op zijn kop over de vervalsing, die een NSB- schilder, volgens eigen bekentenis, vervaardigde. (Vermeer 's Emmaüsgangers). Zijn bekentenis wordt echter weer in twijfel getrokken. De kranten hebben de laatste tijd herhaaldelijk berichten, die van andere zijde weer worden tegen gesproken (o.a. rantsoenering gedistilleerd, de illegale Rotterdamse politie-activiteit, de levensmiddelen rantsoenen etc.)

25 juli 1945

Langzamerhand heeft men ontdekt, dat er geen reisvergunning nodig is om naar den Haag e.d. te komen. Het wordt met de dag drukker op de stations, het blijft echter een primitief gedoe met die afbraakwagons. De klok op de Floris Versterlaan, hoek van Kempensingel, is eindelijk hersteld, nu de stationsklokken nog. Door de aanhoudende droogte komt er geen

⁷⁹ Concentratiekamp Dachau

groente uit het Westland, er zijn wat tomaten tegen redelijke prijzen, doch de handel vindt ze te laag. De wittebroodsweken zijn voorbij, het brood is lager en grauwer geworden. In Den Haag het "Voorspel van de oorlog" gezien, samengesteld in de Ver. Staten, meestal uit journaals uit de drie⁸⁰ As-landen. Ik moet weer houthakken, want we zijn al te ver met het gasrantsoen.

27 juli 1945

Gisteren en vandaag voor kantoor naar Zoeterwoude geweest, waar ik overnachtte, want de verbindingen zijn nog erg slecht. Het Leidse station met omgeving heeft ook al erg geleden, maar om het Bezuiden-en Benoordenhout in den Haag is het afschuwelijk, overal kapot. Nu als St-Maarten. Wie begrijpt dat nu? Onder dit motto wordt kleding en huisraad opgehaald, waaraan ik ook meedoe en waardevolle goederen binnenbreng. Rotterdam krijgt Den Bosch aangewezen om te verzorgen; daar is veel schade. De uitslagen van de weken geleden gehouden verkiezingen zijn nu bekend gemaakt; een grote Labour overwinning. Churchill verdwijnt en ⁸¹Attlee komt. Churchill gaat zelfs niet meer naar Potsdam terug. Na vele jaren is het in Rotterdam nu weer toegestaan 's nachts buiten te zijn.

29 juli 1945

Het Nieuwe Dagbladen de N.R.C. (=Nationale Rotterdamse Courant) zijn weer verschenen. Vanmiddag naar circus geweest, dat altijd vol afwisseling is. Verderop draait al een tijdje het Lunapark; toen de hoge prijzen verlaagd moesten worden, werd er gestaakt.

30 juli 1945

Het zomerse weer is ineens voorbij. En nu gaat Rotterdam nog wel feestvieren. Eerst heeft menige straat en buurt de bevrijding al gevierd, maar nu de hele stad. Eerst in de namiddag herdenking van de slachtoffers; kransleggingen bij de kruisen: voor hen die vielen; 's avonds grote bijeenkomsten, waar katholieke en protestante geestelijken spreken. Erasmus is op de Coolsingel opgedoken om mee te feesten. De prinsesjes komen naar Soestdijk.

31 juli 1945

De grote feestdag is aangebroken. Druilerig weer. De kinderen hebben zich leuk verkleed en gaan naar speeltuinen e.d. De tram rijdt de hele dag. Wies en ik rijden door de stad om de versieringen en etalages te zien. 's Middags zien we de bekende bloemenoptocht in motregenvlagen, allerlei tafereeltjes uit de bezettingstijd, suikerbiet, noodkachel, onderduiker, Duitse soldaat, geheime bladen etc. 's Avonds knapt het weer eindelijk op. Er is een mooi concert voor de Laurenstoren, o.a. liederen over de Duitse terreur; daarna stromen door de verlichte straten tienduizenden naar de Maas, waar we een mooi vuurwerk zien. We moeten terug lopen.

1 augustus 1945

Het feest is voorbij en het is stralend mooi weer. Mijn vakantie is begonnen. Over ⁸²Potsdam wordt als het graf het stilzwijgen bewaard. Het zal wel op eis van Moskou zijn, dat er niets uitlekt. In de Duitse concentratiekampen waren het eigenlijk de communisten die de terreur uitoefenden. Franco voelt zich steeds meer op een eiland, vooral ook na de Engelse Labour overwinning.

⁸⁰ Drie-As-landen zijn; Duitsland, Italië en Japan die in mei 1940 het driemogendhedenpact sluiten

⁸¹ Clement Attlee, premier Verenigd Koninkrijk van 1945-1951

⁸² Conferentie van Potsdam, V.S.; Verenigd Koninkrijk en Sovjet-Unie praten over toekomst Duitsland.

